

PANDEMİ DÖNEMİNDE ROMAN ÇOCUKLARIN EĞİTİME ERİŞİMİ

Sıfır Ayrımcılık Derneği tarafından Roman Diyalog Ağı'nın
Güçlendirilmesi Projesi kapsamında hazırlanmıştır.

Yazar: Ekin Çuhadar

Danışman: Elmas Arus

Saha Görüşmeleri: Esin Ihlamur

Katkı Sunanlar: Roman Diyalog Ağı (RODA) Üyeleri

Sıfır Ayrımcılık Derneği | sifirayder@gmail.com

İÇİNDEKİLER

<i>Pandemi Döneminde Roman Çocukların Eğitime Erişimi.....</i>	2
<i>1 Giriş</i>	2
<i>2 Roman Çocukların Eğitime Erişimine Bakış</i>	2
<i>3 Pandemi Döneminde Roman Çocukların Eğitime Erişimini Belirleyen Unsurlarda Yaşanan Süreklilikler ve Farklılaşmalar</i>	6
3.1 Süreklilikler	7
3.1.1 Ayrımcılık	7
3.1.2 Ekonomik Yoksulluk	9
3.1.3 Hanelerin Fiziksel Koşulları / Barınma Koşulları	13
3.2 Farklılaşmalar	14
3.2.1 Çevrimiçi / Uzaktan Eğitim	14
<i>4 Roman Çocukların Eğitime Erişimine Yerel Düzeyden / Bölgesel Bakış</i>	18
<i>5 Roman Çocukların Eğitime Erişimini Artırmaya Yönelik Öneriler ve Alınacak Önlemler.....</i>	23

Pandemi Döneminde Roman Çocukların Eğitime Erişimi

1 Giriş

COVID-19 salgını, statü veya sınıf fark etmeksizin herkese kolayca bulaşabilir olması nedeniyle herkesi eşitleyen adil bir hastalık olarak düşünülse de salgının eşitsizlikleri görmezden gelmeyip aksine Romanlar da dahil olmak üzere yoksul ve kırılgan gruplar için tüm bu eşitsizlikleri derinleştirdiği kısa süre sonra öğrenilmiştir. Bir diğer deyişle, COVID-19 salgınının herkese bulaşma ihtimali aynı olsa da yayıldığı toplumda mevcut bulunan yapısal adaletsizlikler yüzünden salgının, karantina koşullarının ve tetiklediği ekonomik krizin etkisinin herkes için farklılık gösterdiği aşikârdır. Son kertede insanlık, COVID-19 salgını ortaklığında eşitlenmemekte, aksine sınıf, ırk veya etnik köken, coğrafya, yaş, toplumsal cinsiyet temellerinde daha da ayrışmaktadır.¹

Diğer taraftan, Türkiye’de 11 Mart 2020 tarihinde ilk resmi vakanın açıklanmasının ardından 16 Mart 2020 tarihinde Türkiye’nin içinde de olduğu 124 ülkede tüm okullarda örgün eğitime ara verilmesi ile birlikte elbette COVID-19 salgınının eğitim sistemine etkisinin de oldukça dramatik olduğunu söylemek mümkündür. Bu raporun ise öncelikli hedefi COVID-19 salgınının yoksul ve kırılgan bir grup olan Romanların eğitime erişimine olan etkilerini incelemek ve bu etkileri göz önünde bulundurarak Roman çocukların eğitime erişimini artıracak öneriler geliştirmektir. Bu hedef doğrultusunda raporun ilerleyen bölümlerinde Roman çocukların eğitime erişimine genel bir bakış sunulurken COVID-19 döneminde Roman çocukların eğitime erişimini belirleyen unsurlarda yaşanan süreklilikler ve farklılaşmalar değerlendirilecektir.

Bu değerlendirmenin ardından COVID-19 döneminde Roman çocukların uzaktan eğitime erişimine yönelik yerelden bir bakış sağlamak üzere Sıfır Ayrımcılık Derneği tarafından uygulanmakta olan Roman Diyalog Ağı’nın Güçlendirilmesi Projesi kapsamında yürütülen saha araştırmaları esnasında Balıkesir / Gömeç, Edirne, Gaziantep, Hatay, Hatay / Kırıkhan, İzmir / Dikili, Samsun, Tekirdağ / Muratlı bölgelerinde yaşamlarını sürdüren 117 hane halkı ile gerçekleştirilen görüşmelerden öne çıkan bulgular sunulacaktır. Son olarak, COVID-19 döneminde uygulamaya konulan monolitik eğitim politikalarına karşı Romanlar da dahil olmak üzere yoksul ve kırılgan grupların ihtiyaçlarına karşılık verecek eğitim politikalarının geliştirilmesine katkı sunmak üzere önerilerde bulunulacaktır.

2 Roman Çocukların Eğitime Erişimine Bakış

Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanan Türkiye’nin 2019-2020 eğitim ve öğretim yılına ait verilerine bakıldığında Türkiye’de net okullulaşma oranlarının ilkökul kademesinde %93,62, ortaokul kademesinde %95,90, ortaöğretim kademesinde ise %85,01 olduğu

¹ Ümit Şahin ve Sinan Erensü, “COVID-19 Pandemisini ve İklim Krizini Birlikte Okumak”, İPM–MERCATOR Politika Notu, Aralık 2020, İstanbul Politikalar Merkezi–Sabancı Üniversitesi–Stiftung Mercator Girişimi, 2020, s, 14.

görülmektedir.² Bu verilere göre, zorunlu eğitim kademelerinde dahi %100 okullulaşma sağlanamadığı gibi veriler cinsiyet ve bölgeler temelinde incelendiğinde okullulaşma oranlarının cinsiyet ve bölgeler ayrımında büyük farklar gösterdiği ortaya çıkmaktadır. Üstelik, okullulaşma oranlarına dahil çocukların okula düzenli bir şekilde devam ettiğini söylemek mümkün değildir. Devamsızlık, eğitim hakkından en üstün yararı elde edecek şekilde faydalanmayı engellemekte ve eğitimden erken ayrılmalara neden olmaktadır.³ Bu bağlamda değerlendirildiğinde, ilkokul kademesinde %6,91 ve ortaokul kademesinde %9,20 olan 20 gün ve üzeri devamsız öğrenci oranlarının COVID-19 pandemisi ile birlikte dramatik bir şekilde etkileneceği aşikârdır. Diğer taraftan, devamsızlık oranlarında düşüş ile birlikte okullulaşma oranlarında süreklilik gösteren bir artış yaşansa da doğum yılı temelinde incelendiğinde 2019-2020 eğitim ve öğretim yılına ait net okullulaşma oranlarının hem 13 yaşından sonra kendi içerisinde hem de bir önceki yıla göre düştüğü görülmektedir. Bir diğer deyişle, 12 yıllık zorunlu eğitimini tamamlamadan eğitimden erken ayrılmış 18-24 yaş aralığındaki bireylerin oranı 2018 yılında kaydedilen haliyle %30,6'dan 2019 yılında %29'a düşmüş olsa da, ortaöğretim kademesinde bu düşüş bir anlam ifade etmemektedir.⁴ Tüm bu veri, istisnasız her çocuk için ve her çocuk için eşit fırsatlar doğrultusunda sağlanması gereken eğitim hakkından faydalanma durumunun kimi çocuklar için farklılık gösterdiğine işaret etmektedir. Ancak, bu haliyle eğitim verileri hangi çocukların eğitim hakkından faydalanamadığına ve bu haktan neden faydalanamadıklarına yönelik yeterli bilgi sunmamaktadır.

Gerçekleştirilen araştırmalar ve saha çalışmaları doğrultusunda yapılan dolaylı çıkarımlar eğitim hakkı ile ilişkisi en kısıtlı gruplar arasında, yoksul çocuklar, kız çocuklar, anadili Türkçe olmayan çocuklar, kırsal alanda yaşayan çocuklar, engelli çocuklar, öğrenme güçlüğü olan çocuklar, zorunlu ya da mevsimlik göç deneyiminden etkilenen çocuklar, göçer veya yarı-göçer çocuklar, LGBTİ+ çocuklar, çalışan ve yerinden edilmiş olan risk altındaki çocuklar ve Roman çocuklar sayılmaktadır.⁵ Bu gruplar arasında, etnik kökenlerinin, sosyo-ekonomik durumlarının, kültürel yaşam pratiklerinin neden olduğu kesişimsel pozisyonları nedeni ile yoksulluk durumu, geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri, kentlerin çeperlerinde kırsal alanlarda yaşıyor olma, kimi zaman engelli olma veya öğrenme güçlüğü yaşama, yarı-göçer veya göçer yaşam pratiklerine sahip olma gibi unsurlar Roman çocukların eğitime erişimlerini daha da kısıtlamaktadır.⁶

² T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Millî Eğitim İstatistikleri Örgün Eğitim 2019-2020, 2020.

³ Eğitim Reformu Girişimi, "Eğitim İzleme Raporu 2009", İstanbul: Eğitim Reformu Girişimi (ERG), Sabancı Üniversitesi, 2010, s. 56-59; "Türkiye'de Eğitim Hakkının Pratik Edilişinin Roman Çocukların Deneyimleri ile Değerlendirilmesi: Edirne Örneği" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 67.

⁴ <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>

⁵ Ekin Çuhadar, "Türkiye'de Eğitim Hakkının Pratik Edilişinin Roman Çocukların Deneyimleri ile Değerlendirilmesi: Edirne Örneği" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 2020, s. 71; Eğitim Reformu Girişimi, "Eğitim İzleme Raporu 2007", s. 31; Eğitim Reformu Girişimi, "Eğitim İzleme Raporu 2016-2017", s. 50; Eğitim Reformu Girişimi, "Eğitim İzleme Raporu 2017-2018", İstanbul: Eğitim Reformu Girişimi (ERG), Sabancı Üniversitesi, 2018, s. 45.

⁶ Sardelić, "No Child Left Behind in The European Union?: The Position of Romani Children", s. 1.

Farklı kaynaklara göre Türkiye’de 500.000 ile 5 milyon arasında⁷; 2 ile 5 milyon arasında⁸; 500.000 ile 2 milyon arasında⁹; 500.000 ile 2 ya da 5 milyon arasında¹⁰ Roman yaşadığı tahmin edilmektedir. Türkiye’de yaşayan Roman¹¹ nüfusa yönelik resmî bir veri bulunmamakla birlikte Romanların eğitim, barınma, sağlık, istihdam haklarından faydalanma bakımından içinde buldukları yoksulluk durumu ve maruz kaldıkları sosyal dışlanma etkisiyle derinleşen çok boyutlu sorunlar yaşadıkları bilinmektedir. Bu sorunlara 2016 yılında yayımlanan Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi (2016-2021)’nde de değinilmektedir.

Nisan 2011’de açıklanan ve Romanların 2020 Avrupa Birliği (AB) entegrasyon sürecine dahil edilmesini amaçlayan Avrupa Birliği Roman Çerçevesi kapsamında AB üyesi ve adaylık sürecinde olan ülkelerin Roman Strateji Belgelerini hazırlamaları istenmiştir. Türkiye, Avrupa’daki en yüksek Roman nüfusuna sahip Avrupa Birliğine aday ülkelerden biri olarak¹² “Roman Vatandaşlara Yönelik Sosyal İçerme Stratejik Belgesi” adı ile 27 Nisan 2016 tarihli 2016-2021 yılları Strateji Belgesini yayınlamıştır¹³. Bu Strateji Belgesi’ne ekli 2016-2018 yıllarını kapsayan Birinci Aşama Eylem Planı’na da yer verilmiştir. Roman Strateji Belgesinin hazırlanma çalışmaları, 25 Kasım 2015 tarihinde açıklanan 64. Hükümet Programında “Romanların başta eğitim, istihdam ve iskan olmak üzere sorunlarının çözümü” temel hedefiyle¹⁴, 10 Aralık 2015 tarihinde açıklanan 64. Hükümet 2016 Yılı Eylem Planı’nda “Türkiye’de yaşayan Romanların genelde en dezavantajlı bölgelerde ve kentlerin en yoksul semtlerinde yaşadıkları” tespitiyle, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nda kanun önünde eşitlik prensibi olmasına rağmen¹⁵ uygulamada Romanların özellikle eğitim, sağlık, istihdam ve barınma gibi temel hak ve hizmetlere erişim konusunda bazı sorunlar yaşadıkları gözlemlendiği belirtilerek “Temel Haklar ve Hürriyetler” başlığı altında “Roman vatandaşların sorunlarının çözümüne yönelik daha önce atılmış adımlar değerlendirilerek yeni çalışmalar başlatılacak” ifadesine yer verilmesiyle birlikte hızlanmıştır¹⁶. Strateji Belgesi, Türkiye Cumhuriyeti’nin

⁷ İrkçılığa ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu (ECRI), CRI(2016)37. Türkiye Raporu, Beşinci İzleme Dönemi, 2016, para. 60, s. 27.

⁸ Adrian Marsch, “Etnisite ve Kimlik: Çingenelerin Kökeni”, *Biz Buradayız*, haz. Ebru Uzpeder, Savelina Danova/Roussinova, Sevgi Özçelik, Sinan Gökçen, İstanbul: EDROM, ERRC, hYd, 2008, s. 22; Ulaş Karan, “Görmezlikten Geline Eşitsizlik: Türkiye’de Romanların Barınma ve Eğitim Hakkına Erişimi Raporu”, İstanbul: Uluslararası Azınlık Hakları Grubu (MRG), Sıfır Ayrımcılık Derneği, 2017, s. 6.

⁹ Başak Akkan, “Roma and Representative Justice in Turkey”, *ETHOS*, 2018, s. 7.

¹⁰ Ana Oprışan, “Türkiye’de Romanlar ve Romanlar Gibi Yaşayan Grupların Durumlarına Etki Eden Faktörlerin Belirlenmesi”, İstanbul: Sıfır Ayrımcılık Derneği, 2015.

¹¹ Roman üst başlığı ile işaret edilen gruplar Rom, Dom, Lom olmak üzere üç ana gruptan ve Romanlar gibi yaşayan Abdallardan oluşmaktadır. Rom grubu mensupları Türkiye’nin genellikle Marmara ve Trakya bölgelerinde, Dom grubu mensupları Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde, Lom grubu mensupları Kuzeyinde ve Karadeniz bölgesinde, Abdallar ise Orta Anadolu bölgesinde yaşamaktadır.

¹² Türkiye’de yaşayan Romanların sayısı çeşitli raporlarda 2 milyon ile 5 milyon arasında değişmektedir. İrkçılığa ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu (ECRI)’ye göre Türkiye’deki Romanların sayısı 500 bin ile 5 milyon arasında değişmektedir. ECRI, 5.Türkiye Raporu, 04.10.2016, para.60, <https://rm.coe.int/fifth-report-on-turkey/16808b5c81> . ECRI, bu sayıyı bir önceki raporunda “yaklaşık 2.750.000” olarak ifade etmektedir. ECRI, 4.Türkiye Raporu, 08.02.2011, para.83, <https://rm.coe.int/fourth-report-on-turkey/16808b5c7e>.

¹³ Resmi Gazete, 30.04.2016, Sayı:29699, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/04/20160430-11-1.pdf>.

¹⁴ 64.Hükümet Programı, 25.11.2015, s.20, https://www.aa.com.tr/uploads/TempUserFiles/64.hukumet_programi.pdf.

¹⁵ Anayasa Madde 10- Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir. https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2018.pdf.

¹⁶ 64. Hükümet 2016 Yılı Eylem Planı (İcraatlar ve Reformlar), 10.12.2015, s.10, <https://www.tusev.org.tr/usrfiles/files/64.HukumetEylemPlaniKitapcik.pdf>.

bizzat 64. Hükümet vasıtasıyla Roman vatandaşlara bir taahhüdüdür. Ancak, insan haklarının tanınmasına, kabul edilmesine ve uygulanmasına yönelik eşitliğin ve adaletin sağlanmasının öncelikli adımı olan eşitsizliğin ve adaletsizliğin mevcudiyetinin kabul edilmesini sağlayacak resmî ve istatistiki veri toplandığını söylemek hâlâ mümkün değildir. Bir diğer deyişle, Türkiye’de yaşayan Roman nüfusuna veya Roman grupların temel hak ve özgürlükler ile kamusal hizmetlere erişim durumuna yönelik resmî ve güvenilir bir veri bulunmadığı gibi, Roman çocukların eğitime erişimleri, okullulaşma oranları, devamsızlık ve eğitimden erken ayrılma oranları, eğitim süreçlerinde sahip oldukları haklardan faydalanma durumları hususlarında da resmî veri mevcut değildir. Türkiye’de nüfus sayımları dahil olmak üzere istatistiki araştırmalarda etnik köken de dahil olmak üzere ayrıştırılmış veri toplanmaması Roman çocukların eğitim hakkından tam olarak ve eşit fırsatlarda faydalanma durumuna yönelik güvenilir veriler elde edilmesini engellemektedir.¹⁷ Bu sorunlara en çok Türkiye’nin de taraf olduğu uluslararası insan hakları sözleşmelerini denetlemekle yükümlü komitelerin ülke raporlarında yer verilmektedir. Irkçılığa ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu (ECRI), Türkiye’ye yönelik ülke raporlarında Türkiye’de yaşayan Romanların mevcut durumuna dair resmî bilgiye ihtiyaç duyulduğunu ifade ederek niceliksel ve resmî bir veriye erişmek üzere Türkiye’de yaşayan Romanların durumuna ilişkin bir çalışma yapılmasını önermekte ve karşılaştıkları ya da karşılaşılabilecekleri kısıtlılıklara yönelik araştırma yapılması gerektiğini tekrarla dile getirmektedir.¹⁸ Tüm bunların yanı sıra, Roman Vatandaşlara Yönelik Ulusal Strateji Belgesi’nin izlenmesini sağlamak üzere göstergelere dayalı bir denetleme mekanizmasının önemi de vurgulanmaktadır.¹⁹

İşte bu veri eksikliği halihazırda görünmez kılınmış mevcut sorunların daha da görünmez hale gelmesine neden olmakta ve Roman toplumunun içinde bulunduğu yoksulluk ve yoksunluk durumunu derinleştirmektedir.²⁰ Diğer taraftan, eğitim ve öğretimin her çocuk için zorunlu ve ücretsiz olmasına rağmen yalnızca okullulaşma oranlarının bile %100’den uzak olduğu Türkiye’de, Roman gruplarının eğitim düzeyinin Türkiye ortalamasının oldukça altında olduğu tahmin edilmekte; uluslararası insan hakları sözleşmelerini denetlemekle yükümlü komitelerin ülke raporlarında ve saha araştırmaları doğrultusunda üretilen birçok raporda Roman çocukların okullulaşma, devamsızlık ve eğitimden erken ayrılma oranlarına sıklıkla dikkat çekilmektedir. Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan Avrupa Birliği (AB) Genişleme Politikasına İlişkin 2019 Bilgilendirmesi dokümanında Türkiye’de yaşayan Romanlar kamu hizmetlerinden çoğunlukla yoksun, yardıma muhtaç ve kötü barınma koşullarında yaşayan kişiler olarak tarif edilmekte, Roman toplumunda çocukların, nitelikli eğitime erişimlerini kısıtlayan zorluklar ile karşılaştıkları, Romanların yoğunluklu olarak yaşadıkları mahallelerde bulunan ve yine çoğunlukla Roman çocukların kayıtlı oldukları okullara ayrılan kamu kaynaklarının yetersiz olduğu, okullulaşma oranlarının ise yetersiz ve eğitimden erken ayrılma oranlarının yüksek

¹⁷ ERRC, “Türkiye Ülke Profili 2011- 2012”.

¹⁸ Irkçılığa ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu (ECRI), CRI(2001)37. İkinci Türkiye Raporu, 2000, para. 30; Irkçılığa ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu (ECRI), CRI(2005)5. Üçüncü Türkiye Raporu, 2004, para. 86; Irkçılığa ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu (ECRI), CRI(2011)5. Türkiye Raporu, Dördüncü İzleme Dönemi, 2011, para. 110.

¹⁹ Irkçılığa ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu (ECRI), CRI(2016)37. Türkiye Raporu, Beşinci İzleme Dönemi, 2016, para. 75.

²⁰ İdil Işıl Gül, “Ayrımcılığın Önlenmesi ve Eşitliğin Sağlanmasında Hukukun Rolü”, Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar içinde, der., Kenan Çayır ve Müge Ayan Ceyhan, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012, s. 268; Karan, “Görmezlikten Geline Eşitsizlik: Türkiye’de Romanların Barınma ve Eğitim Hakkına Erişimi Raporu”, s. 6; Işık Tüzün, “SİROMA Projesi”, KA Dergi, Ankara: Kalkınma Atölyesi, 8, 2018, s. 36-39.

olduğu belirtilmiştir.²¹ Birleşmiş Milletler Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi'nin Türkiye'ye ilişkin sonuç gözlemlerinin yer aldığı raporda ise Romanların eğitim, barınma ve istihdam gibi temel haklara erişimde yaşadıkları zorlukların içinde buldukları yoksulluk durumu ile birlikte Roman çocukların devamsızlık ve okuma yazma bilmeme oranlarının yüksekliğinden endişe duyulduğu ifade edilmiştir.²² Irkçılığa ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu (ECRI) Türkiye'ye dair Beşinci İzleme Raporu'nda ise Roman çocukların okullulaşma, devamsızlık ve eğitimden erken ayrılma oranlarının yanı sıra bir engeli olmayan Roman çocukları için alınan engelli raporlarına işaret etmiştir.²³

Roman çocukların eğitim hakkından tam olarak ve eşit fırsatlarda faydalanmalarını etkileyen unsurların çok boyutlu olduğu bilinmektedir. Eğitimin alternatif maliyetinin yüksek, algılanan getirisinin düşük oluşu, ekonomik duruma dayalı yaşam koşulları, göçer veya yarı göçer yaşam pratikleri, yerleşim yeri adres bilgilerine bağlı olarak yapılan okul kayıtları sonucunda ortaya çıkan "Roman Okulları"nda su yüzüne çıkan eğitim ve öğretime yapılan kamu harcamalarının eksikliği, eğitim ortamlarında yaşanan akran zorbalığı ve ayrımcı pratikler, tanınma ve aidiyet eksikliği gibi birçok belirleyici unsur Roman çocukların eğitim hakkından faydalanmalarını etkileyen bu çok boyutlu unsurlar arasındadır. Ancak, anılan unsurlar bu rapor kapsamında tarihsel bağlamında ele alınmayacaktır. Tüm bu unsurlar COVID-19 pandemisi bağlamında ele alınacak; bu rapor kapsamında, salgın döneminde Roman çocukların eğitime erişimini belirleyen unsurlarda yaşanan sürekliliklere ve farklılaşmalara odaklanılacaktır.

3 Pandemi Döneminde Roman Çocukların Eğitime Erişimini Belirleyen Unsurlarda Yaşanan Süreklilikler ve Farklılaşmalar

Aralık 2019'da Çin'in Wuhan eyaletinde başlayan ve Mart ayında Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi olarak nitelendirilen COVID-19 salgını tüm dünyayı etkisi altına almıştır.²⁴ Türkiye'de ilk tanı Mart ayının başında konulmuş ve hemen ertesinde hastalığın salgın haline gelmesini engellemek üzere sosyal mesafeyi temin eden bir dizi önlem alınmıştır. Bu önlemler arasında eğitim kademelerinin tamamında yüz yüze eğitime ara verilmesi ve uzaktan eğitime geçilmesi de yer almıştır. Söz konusu geçiş pek çok gelişmiş ülke ile paralellik göstermiştir.

Millî Eğitim Bakanlığı tarafından COVID-19'a yönelik ilk açıklama 3 Şubat 2020 tarihinde bir bilgilendirme niteliğinde kendi internet sitesinde yer almıştır. Bu tarihten sonra, 26 Şubat 2020 ve 3 Mart 2020 tarihlerinde de MEB'in sosyal medya hesaplarında ve aylık bülteninde COVID-19'a ve COVID-19'dan korunma yöntemlerine dair bilgilendirmelere devam edilmiştir. Bu süreçte, eş zamanlı olarak tüm okulların dezenfekte edilmesi hususunda uygulamalara başladığını duyuran Millî Eğitim Bakanlığı, 10 Mart 2020 tarihinde ise öğrenci, öğretmen ve

²¹ Komisyon Çalışma Dokümanı. Komisyon Tarafından Avrupa Parlamentosuna, Konseye, Avrupa Ekonomik ve Sosyal Komitesine ve Bölgeler Komitesine Sunulan Bilgilendirme, SWD(2019) 220. AB Genişleme Politikasına İlişkin 2019 Bilgilendirmesi, Brüksel, (29.5.2019), 2019, s. 45.

²² Birleşmiş Milletler Irk Ayrımcılığının Önlenmesi Komitesi (IAÖK), CERD/C/TUR/CO/4-6. Concluding observations on the combined fourth to sixth periodic reports of Turkey, 2016, para. 27.

²³ Irkçılığa ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu (ECRI), CRI(2016)37. Türkiye Raporu, Beşinci İzleme Dönemi, 2016, para. 74.

²⁴ Sıfır Ayrımcılık Derneği tarafından yayımlanan bilgi notu için bkz.: Sıfır Ayrımcılık Derneği, "COVID-19 Pandemisi ve Yoksul Kırılgan Gruplar Üzerine Ön Bilgi Notu ve Önlemler Önerisi", 20 Mart 2020. Erişim adresi: <http://www.sifirayrimcilik.org/2020/03/kamuoyuna-duyurulur/>.

diğer Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı personel, yurt dışı seyahatlerinin zorunlu olmadıkça durdurması hususunda yazılı olarak bilgilendirme yapmıştır. 11 Mart 2020 tarihinde ise Türkiye'de ilk resmî COVID-19 vakası kamuoyu ile paylaşılmıştır. İlk resmî vakanın açıklanması ile birlikte 12 Mart 2020 tarihinde COVID-19 nedeniyle tüm resmî ve özel okullarda ve kurumlarda etkinliklerin iptal edildiği duyurulmuştur. Hazırlık veya ilk müdahale dönemi sayılabilecek bir dönem olan 12 Mart 2020 tarihine kadar geçen zamanda, bilgilendirme ve dezenfekte çalışmalarının yapılması oldukça önemli olsa da COVID-19'un yayılma hızının ve vaka sayısının artması beklenirken kamuoyunun bu yönde bilgilendirilmemesi ve büyük ölçekli müdahale edilecek dönemde geliştirilecek uygulamalardan ve stratejiden paydaşların haberdar edilmemesi eğitim ve öğretim süreçlerinin paydaşlarının bu sürece yönelik etkin bir hazırlık yapmasının önüne geçmiştir. Sonuçta, COVID-19 döneminde eğitim ve öğretim süreçlerine yönelik Merkez teşkilatta yapılan hazırlıkların, Romanlar da dahil olmak üzere yoksul ve kırılgan gruplar için kamu hizmetlerine erişim bakımından öncelikli olan yerel yönetimler gibi eğitim sisteminin farklı katmanlarına yansımadağı görülmüştür.²⁵ Keza, 16 Mart 2020 tarihinde, büyük ölçekli müdahale başlamış ve örgün öğretime bir hafta ara verilerek 23 Mart 2020 tarihinde uzaktan eğitime geçilmiştir. COVID-19'un yayılmasını yavaşlatmak, sağlık sisteminin üzerindeki hasta yükünü azaltmak ve COVID-19'u önleyici tedbirlerin geliştirilmesi için zaman kazanmak üzere alınan okulların kapatılması kararı Türkiye'de görece erken müdahale döneminde verilmiş olsa da, bu müdahalenin özellikle Romanların yoğunluklu olarak yaşadığı mahallelerde çağ nüfusunun hareketliliğini kısıtladığını söylemek mümkün değildir. Bu da, COVID-19 ile mücadelede erken davranılmış bir müdahale olsa da etkililiğinin tartışılması gerektiği anlamına gelmektedir. Üstelik, salgını önlemek üzere örgün eğitime ara verirken eğitim olmak üzere birçok kamusal hizmet alanında ortaya çıkacak olumsuz etkileri yönetecek bir strateji geliştirilmemiş olması sürecin Romanlar da dahil olmak üzere yoksul ve kırılgan gruplar için oldukça hayati bir hale gelmesine neden olmuştur.

Bu bölümde, temel bir insan hakkı olan eğitim hakkından faydalanma bakımından Roman çocukların deneyimlerdeki süreklilikler ve farklılaşmalar COVID-19 bağlamında incelenmiştir.

3.1 Süreklilikler

COVID-19 salgını yarattığı eşitleyici görünümün aksine, toplumun tamamı için tehdit oluşturan tüm diğer ekolojik krizler gibi, toplumda var olan eşitsizlikler doğrultusunda halihazırda dezavantajlı konumda bulunan kırılgan grupları en yoğun olarak etkileyerek bu grupların kırılganlıklarını artırmaktadır. Bu bağlamda, yoksul ve kırılgan gruplar arasında bulunan Romanlar için, hemen her krizden en çok etkilenen gruplardan biri olarak, olağan dönemde sahip oldukları haklara ve kamusal hizmetlere erişimlerinde belirleyici olan ayrımcılık, ekonomik yoksulluk, sosyal sermayeden yoksunluk, toplumsal önyargılar, hem toplumun sisteme erişiminde hem de sistemin toplumu içermesinde yaşanan kısıtlılıklar gibi unsurların bu kriz dönemlerinde de sürekliliğini koruduğu görülmektedir.

3.1.1 Ayrımcılık

²⁵ Eğitim Reformu Girişimi, "Eğitim İzleme Raporu 2020: Eğitim Yönetişimi ve Finansmanı", 2021.

Birçok alanda ayrımcılığa ve sosyal dışlanmaya maruz kalan Romanlar için COVID-19 salgını bu ayrımcılığın ve sosyal dışlamanın su yüzüne çıkarak daha görünür hale gelmesine neden olmuştur. COVID-19 salgını ile geçen bir yıl içerisinde, Avrupa’da görülen Romanlara yönelik Romanların yoğunluklu olarak yaşadıkları mahallelerin zorunlu karantinaya alınması, orduların karantinaları denetlemekle yükümlendirilmesi, mahallelerin “dezenfekte edilmesi” için termal sensörlü insansız hava araçlarının kullanılması gibi sistematik ayrımcılığın yanı sıra Türkiye’nin de farklı illerinde benzer ayrımcı pratiklere tanıklık edilmiştir.²⁶ Bu bağlamda, Hatay’ın Kırıkhan ilçesinde belediyenin “zaten virüslü” oldukları söylemiyle Roman mahallesini dezenfekte etmekten özellikle kaçındığı, Adana’da pazarcılık yapan Dom ve Abdal kadınların tezgahlarına el konularak darp edildiği, sosyal yardıma ihtiyaç duyan Romanlara, “çalışmayı sevmedikleri”, “tembel oldukları”, “yardımlar ile yaşamayı tercih ettikleri” üzerinden bir refah bağımlısı yoksul damgalaması ile yoksulluklarının kendi tercihlerinden kaynaklandığı önyargısı/iddiasına dayanarak sosyal yardım verilmekten imtina edildiği görülmüştür.²⁷ Yerel yönetimlerde ve kamu kurum ve kuruluşlarında ilgili personelin sağlanan gıda yardımlarının Romanlar tarafından satılacağına yönelik önyargıya sahip oldukları, bir yandan da, dağıtılan gıda yardımlarının toplumun koşullarına ve ihtiyaçlarına duyarlı planlanmadığı görülmüştür. Bu bağlamda, ısınma ve pişirme olanaklarından yoksun hanelere kuru gıda, enfekte olan hane halklarına bağışıklık sistemini güçlendirecek gıdalar yerine kalori değeri yüksek, besin değeri düşük gıdalar verildiği izlenmiştir. Tüm bunların yanı sıra Romanlar, sahip oldukları insan haklarının kamusal alanda karşılığını bulma hususunda birçok sistemde olduğu gibi eğitim sisteminde de ayrımcılık ile karşı karşıya kalmaktadır. Eğitim hakkından tam olarak ve eşit fırsatlarda faydalanma durumu bakımından Türkiye’de yaşayan en dezavantajlı gruplardan biri olan Romanlar, yüzyıllardır süregelen ayrımcılık ve sosyal dışlama ile birlikte devletin Romanların içinde bulunduğu duruma yönelik özel önlemler ve politikalar geliştirmekten uzak tutumu nedeniyle okullulaşma ve okula devamlılık hususlarında oldukça ciddi sorunlar yaşamaktadır.²⁸ Roman çocuklar, mevcut durumda eğitim ortamlarında maruz kaldıkları akran zorbalığı ve doğrudan veya dolaylı ayrımcı pratiklerin yanı sıra ayrı tutma, özel eğitim okullarına yönlendirme gibi uygulamalar ile de karşı karşıya kalmaktadır.

Okul kayıtlarının yerleşim yeri adres bilgilerinin esas alınarak yapılması²⁹ ile Romanların yoğunlukla buldukları mahallelerde yaşamlarını sürdüren çocukların kayıtlı oldukları okulların “Roman Okulları” şeklinde damgalanan okullara dönüştüğü görülmektedir.³⁰ Kamu bütçesinden eğitime ayrılan bütçe ve devlet yatırımlarındaki eksikliğin somut olarak doğrudan

²⁶ Amnesty International, “Policing The Pandemic Human Rights Violations in the Enforcement of COVID-19 Measures In Europe”, 2020, Erişim adresi:

<https://www.amnesty.org/download/Documents/EUR0125112020ENGLISH.PDF>.

²⁷ Sıfır Ayrımcılık Derneği, “Ortak Çağrı: Romanlar Virüsten Çok Açlıkla Mücadele Ediyor!”, Nisan 2020, Erişim adresi: <http://www.sifirayrimcilik.org/2020/04/ortak-cagri-romanlar-virusten-cok-acikla-mucadele-ediyor/>; Hemra Nida, “Belediyeler Romanlar İçin Ayrımcılık Değil Ayrıcalık Yapmalı”, Sivil Sayfalar, Temmuz 2020, Erişim adresi: <https://www.sivilsayfalar.org/2020/07/01/belediyeler-romanlar-icin-ayrimcilik-degil-ayricalik-yapmali/>; Yasemin Giritli Inceoğlu, “Covid-19’un dışladığı yoksul ve kırılğan grup: Romanlar”, BİA Haber Merkezi, Eylül 2020, Erişim adresi: <https://m.bianet.org/bianet/toplum/231349-covid-19-un-disladigi-yoksul-ve-kirilgan-grup-romanlar>.

²⁸ Seda Alp ve Nejat Taştan, “Türkiye’de İrk veya Etnik Köken Temelinde Ayrımcılığın İzlenmesi Raporu”, İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2011, s. 32.

²⁹ Millî Eğitim Bakanlığı Okul Öncesi Eğitim ve İlköğretim Kurumları Yönetmeliği (RG. 26 Temmuz 2014-29072). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/07/20140726-4.htm>.

³⁰ “Türkiye’de Eğitim Hakkının Pratik Edilişinin Roman Çocukların Deneyimleri ile Değerlendirilmesi: Edirne Örneği” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 77.

okulların fiziksel koşullarına ve kaynaklarına yansıdığı görülen “Roman Okulları”, okulların ekonomik döngülerinin bağış ve yardım adı altındaki ücretlerle sürdürülmesi nedeniyle Romanların yoğunluklu olarak yaşadıkları mahallelerin ve yaşam alanlarının da bir yansıması haline gelmiştir. Eğitim hakkından tam olarak ve eşit fırsatlarda faydalanmasını etkileyen eğitimin ve okulun kalitesi, kaynakları ve fiziki şartları asgari standartları karşılamıyorsa öğrenciler ile birlikte öğretmenlerin de okuldan uzaklaşma nedeni haline gelmektedir.³¹ Keza, “Roman Okulları” şeklinde nitelenen Roman çocukların yoğunluklu olarak kayıtlı olduğu okullarda görevli olan öğretmenlerin bu okulları sürgün yeri şeklinde tanımladıklarına da sıklıkla değinilmektedir.³² Okulların ekonomik döngülerinin çeşitli adlar altında toplanan ücretler ile döndürülmesi ise Romanlar gibi yoksulluk durumunda olan ya da yoksulluk riski yüksek, düşük gelirli velileri ve öğrencileri zor duruma sokarak öğrencilerin nitelikli ve sağlıklı eğitim ortamlarından yoksun kalmalarına neden olmaktadır. Son kertede çocukların okula olan aidiyetlerinin olumsuz etkilenecek okuldan uzaklaşmaları, velilerin güvenlik gibi nedenler ile çocuklarını eğitim ortamlarından uzak tuttukları, eğitimine devam eden Roman çocukların ise diğer çocuklar ile eşit olmayan fırsatlarda, yoksulluk içerisinde eğitim gördüklerini söylemek mümkündür.³³

Halihazırda okula aidiyet geliştirmeleri engellenen Roman çocuklar, farklılıkları gözetken kapsayıcı bir eğitim sisteminin yoksunluğunun yanı sıra salgın döneminde eğitimlerini sürdürebilmek üzere ihtiyaç duydukları asgari desteklerin dahi sağlanmaması nedeniyle eğitimden kopmuş ve kopmaya devam etmektedirler.

3.1.2 Ekonomik Yoksulluk

Ekonomik yoksulluk, Roman çocukların eğitim hakkından tam olarak ve eşit fırsatlarda faydalanma durumlarını doğrudan veya dolaylı olarak belirleyen temel unsurlardan biridir. Keza COVID-19 salgının etkileri bağlamında, farklı sosyoekonomik arka plandan gelen öğrenciler arasındaki öğrenme farkının evde geçirilen süre içerisinde eğitim ve gelişime yönelik faaliyetlere ve araçlara erişim temelinde görülen farklılaşma nedeniyle yaz tatili gibi uzun tatillerde dahi arttığı düşünüldüğünde, uzaktan eğitimin, yoksul kesimlerde özellikle Roman mahallerinde eğitime ara verilmesi anlamına geldiğini ve okullardan kopmalar yaşanmaya başladığını söylemek mümkündür.

Ücretsiz eğitimin, eğitim hakkından eşit fırsatlarda faydalanma önündeki ekonomik eşitsizlikleri ortadan kaldırıldığı varsayılmaktadır. Ancak, ücretsiz eğitim her aile bakımından bir çocuğun eğitim maliyetlerinin sıfıra düştüğü anlamına gelmemektedir.³⁴ Diğer taraftan, Romanların eğitime erişim süreçlerinde karşılaştıkları engellerin temeli olan ayrımcılık, Romanların ekonomik haklarına erişimlerini de etkileyerek eğitim hakkına erişimin bir kez daha ihlal olmasının nedeni haline gelmektedir.³⁵ Diğer taraftan, yoksulluk durumunda olan,

³¹ “Türkiye’de Eğitim Hakkının Pratik Edilişinin Roman Çocukların Deneyimleri ile Değerlendirilmesi: Edirne Örneği” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 77; Ringold, Orenstein ve Wilkens, “Roma in an Expanding Europe: Breaking The Poverty Cycle”, s. 45.

³² *Id.*, s. 77; Dilek Gül, “Romanlar: ‘Pandemide bizim çocuklar gözden çıkarıldı’”, Euronews, Erişim adresi: <https://tr.euronews.com/2020/12/10/romanlar-pandemide-bizim-cocuklar-gozden-c-kar-ld>.

³³ *Id.*, s. 79.

³⁴ *Id.*, s. 97; James S. Coleman, “The Concept of Equality of Educational Opportunity”, *Harvard Educational Review*, 38.1, 1968, s. 6.

³⁵ *Id.*, s. 97.

yoksulluk riski yüksek ya da düşük gelirli ailelerde ekonomik yetersizlikler nedeni ile çocukların ev dışında işgücü/emek piyasalarına katılmak ya da ev içi emeği ve bakım yükünü üstlenmek zorunda bırakılması veya eğitim harcamalarının karşılanamaması, ekonomik erişimin farklı tezahürleri olarak eğitim hakkından faydalanma durumunu kısıtlayan unsurlar olarak ortaya çıkmaktadır.³⁶ Bu kapsamda, ev dışında işgücü/emek piyasalarında çalışmanın erkek çocukların eğitim hakkından faydalanma durumlarını kız çocuklarına kıyasla daha çok etkilediği görülmektedir.³⁷ Eğitim harcamalarına ayıracak bir hane gelirinin bulunmaması ise kız çocukların eğitim hakkından faydalanma durumunu erkek çocuklara kıyasla daha çok etkilemektedir.³⁸ Bu durumun nedeninin, eğitimin algılanan getirisinin düşük olması ile birlikte toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin kız çocuklara biçtiği rol doğrultusunda, mevcut kaynakların kız çocuklarının eğitimine yatırılmasının füzuli görülmesi olduğu anlaşılmaktadır.³⁹

12 yıllık eğitim ve öğretim, zorunlu ve ücretsiz olmakla birlikte daha önce bahsedildiği üzere okullar tarafından “bağış” adı altında toplanan yardımların yanı sıra ulaşım, yemek, kırtasiye, üniforma, ders programı dahilinde ya da dışında kalan faaliyetler olmak üzere birçok maliyeti beraberinde getirmektedir. Ancak, hane halklarının eğitim için hane halkı bütçelerinden gerçekleştirdikleri veya gerçekleştiremedikleri bu harcamalarda ortaya çıkan artış, Türkiye’deki gelir eşitsizliğinin eğitim alanında doğrudan tezahür etmesine ve sosyo-ekonomik dezavantajların eğitim üzerinden yeniden üretilmesine neden olmaktadır.⁴⁰ Hane geliri ve eğitime erişim arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalar, ücretsiz ve zorunlu eğitim sürecinde ekonomik erişimin eğitim hakkından faydalanma durumunu etkileyen unsurlar arasında ön plana çıkmadığına işaret ediyor olsa da, Roman çocukların ilköğretim sürecinde dahi içinde buldukları ekonomik koşullardan doğrudan veya dolaylı olarak etkilendiği görülmektedir. Günübürlük, güvencesiz ve istikrarsız enformel işgücü piyasalarında çalışan Romanların, bir haneye mensup bireylerin tamamının günlük beslenme ihtiyaçlarını gün içinde kazanılan çok düşük ücretler ile karşıladıkları bilinmektedir.⁴¹ Roman çocukların beslenme alışkanlıklarına dikkat edildiğinde “cips” gibi ucuz, besin değeri düşük ama kalori değeri yüksek gıdalar tükettikleri de doğrudan göze çarpan bir durumdur. Bir diğer deyişle, okula giden çocuğun gün içindeki beslenme ihtiyacını karşılayamayacak olma endişesi ile çocuğunu okula gönderemeyen Romanlar göz önünde bulundurulduğunda, eğitimin zorunlu ve ücretsiz olduğu varsayımına dayanarak eğitimin alternatif maliyetinin görmezden gelinmesi yoksulluk durumunda olan, yoksulluk riski yüksek veya düşük gelirli hanelere mensup çocukların eğitim hakkından faydalanmasını engelleyen bir yaklaşımdır.⁴²

³⁶ “Türkiye’de Eğitim Hakkının Pratik Edilişinin Roman Çocukların Deneyimleri ile Değerlendirilmesi: Edirne Örneği” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 97; Fatoş Gökşen, Zeynep Cemalcılar ve Can Fuat Gürlesel, “Türkiye’de İlköğretim Okullarında Okulu Terk ve İzlenmesi ile Önlenmesine Yönelik Politikalar”, İstanbul: ERG, AÇEV, KA.DER, 2008, s. 7.

³⁷ Gökşen, Cemalcılar ve Gürlesel, “Türkiye’de İlköğretim Okullarında Okulu Terk ve İzlenmesi ile Önlenmesine Yönelik Politikalar”, s. 7.

³⁸ Gökşen, Cemalcılar ve Gürlesel, “Türkiye’de İlköğretim Okullarında Okulu Terk ve İzlenmesi ile Önlenmesine Yönelik Politikalar”, s. 7.

³⁹ Ayşen Candaş ve diğerleri, “Türkiye’de Eşitsizlikler: Kalıcı Eşitsizliklere Genel Bir Bakış”, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu, 2010, s. 121.

⁴⁰ “Türkiye’de Eğitim Hakkının Pratik Edilişinin Roman Çocukların Deneyimleri ile Değerlendirilmesi: Edirne Örneği” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 141.

⁴¹ *Id.*, s. 100; Akkan, Deniz ve Ertan, “Sosyal Dışlanmanın Roman Halleri”, s. 49.

⁴² *Id.*, s. 100.

Tüm bu hususlar nedeniyle halihazırda eğitime erişimi kısıtlı olan Roman çocuklar, farklılıkları gözetken kapsayıcı bir eğitim sisteminin yoksunluğunun yanı sıra salgın döneminde eğitimlerini sürdürebilmek üzere ihtiyaç duydukları asgari desteklerin dahi sağlanmaması nedeniyle eğitimden kopmuş ve kopmaya devam etmektedirler. Eğitimden kopuşların ise Roman çocukların emek piyasasına dahil olmalarını ve erken yaşta evliliklerini artırdığı görülmektedir.

3.1.2.1 Çalışan Çocuklar

COVID-19 salgını özellikle halihazırda yoksulluk durumunda olan ya da yoksulluk riski yüksek, düşük gelirli kırılgan grupların ekonomik güvencesizliğini artırmış, hane gelirlerinde dramatik kayıplar yaşanmasına neden olmuştur. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ve Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF) tarafından yayımlanan COVID-19 ve Çocuk İşçiliği: Kriz Zamanı, Harekete Geçme Zamanı adlı raporda “gecekondular, kayıtdışı yerleşimler ve yetersiz konutlarda yaşayan ve kayıtdışı ekonomide çalışan milyarlarca insan için” COVID-19 salgınının yayılmasını azaltmak üzere alınan önlemlerin geçim imkanlarını felce uğrattığı belirtilerek yoksullukta yükselişin kaçınılmaz olacağına değinilmiştir.⁴³ Bu durum da, yoksulluk ile mücadele ederek hayatta kalmaya çalışan hanelere mensup artan sayıda çocuğun işgücü/emek piyasasına dahil olmasını ve halihazırda çalışan çocukların da dahil olmak üzere çalışma koşullarının kötüleşmesini, daha tehlikeli ve sömürücü koşullar altında çalışılmasını beraberinde getirmiştir. Anılan raporda, çocuk işçiliğini de beraberinde getiren yoksullukta görülen %1 artışın çocuk işçiliğinde en az %0,7 artışa neden olduğuna işaret edilmektedir.⁴⁴ Bu durumun en önemli nedenlerinden biri COVID-19 salgınının yavaşlamasını önlemek üzere alınan tedbirlerin yanı sıra ekonomik daralmanın istihdam fırsatlarını azaltmasıdır. Azalan istihdam fırsatları ile birlikte azalan ücretler, halihazırda yoksulluk durumunda olan ya da yoksulluk riski yüksek, düşük gelirli hanelerde işgücü olarak görülen çocukların bu istihdam alanlarına yönelmesine, bakımverenlerin istihdam olanaklarını artırmak üzere göçer hale gelmesine ve çocukların vasisiz kalarak daha kırılgan hale gelmesine neden olmaktadır. İstihdam fırsatlarının yok olması alternatif gelir getirici faaliyetlerin, bir diğer deyişle, çocukların çoğunlukla çalışır hale geldiği kayıtdışı sektörün genişlemesini de beraberinde getirmektedir. Bu değerlendirmelerin, derin yoksulluk ve yoksunluk durumunda bulunan Roman hanelere de yansıtıldığı; COVID-19 salgınının derin yoksulluk ve yoksunluk durumunu artırması nedeniyle hane gelirine katkı sağlamak üzere halihazırda çocuk yaşta emek piyasasına katılan Roman çocukların sayısının arttığı da görülmektedir.

Günlük ve güvencesiz işlerde çalışan Romanların COVID-19 tedbirleri nedeniyle mesleklerini kaybetmeleri sonucunda hane gelirlerinde yaşanan azalmalar, hatta kayıplar, Roman çocukların emek piyasasına dahil olma yaşlarının daha da düşmesine neden olmuştur. Diğer taraftan, okulların kapanması ile uzaktan eğitime geçilmesi Romanlar için hem ekonomik yükü azaltmanın bir fırsatı hem de çocukların çalışma fırsatının ortaya çıkması şeklinde algılanmıştır. Üstelik, Romanların halihazırda niteliksiz koşullarda çalıştığı göz önüne bulundurulduğunda, salgın döneminde çocukların daha tehlikeli ve sömürüye açık koşullarda çalıştıklarını söylemek mümkündür. Özellikle hareket kısıtlamaları nedeniyle gıda tedarik zincirlerinde görülen değişiklikler tarım işçilerinin daha düşük ücretlerde çalışmasına ve çocuk işçiliğinin en kötü

⁴³ Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ve Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF), “COVID-19 ve Çocuk İşçiliği: Kriz Zamanı, Harekete Geçme Zamanı”, s. 7.

⁴⁴ Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ve Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF), “COVID-19 ve Çocuk İşçiliği: Kriz Zamanı, Harekete Geçme Zamanı”, s. 8.

biçimlerinden biri olan tarımda çalışan çocukların sayısında halihazırda bakımverenlerin yanında işe gitmek zorunda kalan çocukların yanı sıra artış görülmektedir.⁴⁵ Bakımverenler tarafından çalışan çocukların salgın sona erdiğinde veya etkileri azaldığında ve uzaktan eğitimin yerini yeniden tamamen okulların aldığıda okula geri dönecekleri dillendirilse de olağan durumda akademik olarak akranlarının gerisinde kalan Roman çocukların dijital uçurumun da açtığı farkı kapayarak eğitimlerine devam etmelerini beklemek gerçekçi olmayan bir yaklaşım olacaktır.

3.1.2.2 Erken Yaşta Evlilikler

Kız çocuklar, tarımda çocuk işçiliğinin, kayıtdışılığın ve ev içi iş ile birlikte bakım yükünün artmasına karşı daha kırılgan durumdadır. Üstelik bu durum, bir çocuk koruma alanı olarak okulların kapanarak uzaktan eğitime geçilmesi ile kız çocukların geleneksel toplumsal cinsiyet rollerine dayalı şiddet, ihmal ve istismara daha açık hale getirmektedir. Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF) tarafından yayımlanan “COVID-19: Çocuk Yaşta Evliliklerin Önlenmesinde Kaydedilen İlerlemeye Bir Tehdit” adlı raporda, COVID-19 salgını önlemleri kapsamında okulların kapanarak uzaktan eğitime geçilmesinin, ekonomik daralmanın, kamusal hizmetlerde yaşanan değişimin, bakımveren ölümlerinin kırılgan gruplara mensup kız çocukları için erken yaşta evlilik riskini artırdığı ifade edilmektedir.⁴⁶

Bir önceki bölümde bahsedildiği gibi, ekonomik daralmanın getirdiği güvencesizlik ve belirsizlik ile artan kırılganlık halihazırda yoksulluk durumunda olan ya da yoksulluk riski yüksek, düşük gelirli hanelerde çocukların işgücü/emek piyasasına dahil olmasını artırmanın yanı sıra hanelerin üzerinde bulunan ekonomik baskıyı azaltmak üzere farklı stratejiler geliştirmesine de neden olmaktadır. Bu stratejilerin başında eğitime devamlılığı sona erdirmeye ve erken yaşta evliliklere yönlendirme gelmektedir. Eğitimin, evliliğe bir alternatif olarak görüldüğü bu hanelerde, COVID-19 salgını nedeniyle okulların kapatılarak uzaktan eğitime geçilmesi artan kırılganlıkları ile kız çocuklar için bir alternatifin yok olmasına ve erken yaşta evliliklerin artmasına neden olmaktadır.

Roman gruplar arasında da olağan durumda hanede yaşayan kız çocuğunun eğitimine yapılacak bir yatırımın getirisinin erkek çocuğa kıyasla düşük olacağı algısı kız çocukların eğitim hakkından faydalanmasının kısıtlanmasına neden olmaktadır.⁴⁷ Bir diğer deyişle, Romanlar için eğitim yerine erken yaşta evliliklere yönlendirmenin halihazırda geçim stratejileri ile iç içe geçmiş bir durum olduğunu söylemek mümkündür. Bu durumun arka planında yalnızca geleneklerin veya kültürün olmadığı, yoksulluk durumunda olan, yoksulluk riski yüksek veya düşük gelirli aileler için başka bir aile ile yapılan evlilik ile birlikte haneden ayrılan kız çocuğu ile “besleyecek daha az boğaz” olması ya da “başlık parası” gibi uygulamalar ile geçim

⁴⁵ Hemra Nida ve Sezgin Kartal, “Konya’daki Dom tarım işçisi: ‘Virüsü bırak, insanlar burada pislikten ölür’”, Karşı Mahalle, Mayıs 2020, Erişim adresi: <https://www.karsimahalle.org/2020/05/14/konyadaki-dom-tarim-iscisi-virusu-birak-insanlar-burada-pislikten-olur>; Hemra Nida ve Sezgin Kartal, “Abdal tarım işçisi: ‘Çalışacak iş yok, ölsem belki aileme yardım gelir’”, Karşı Mahalle, Mayıs 2020, Erişim adresi: <https://www.karsimahalle.org/2020/05/11/abdal-tarim-iscisi-calisacak-is-yok-olsen-belki-aileme-yardim-gelir>.

⁴⁶ Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF), “COVID-19: Çocuk Yaşta Evliliklerin Önlenmesinde Kaydedilen İlerlemeye Bir Tehdit”.

⁴⁷ Cemalcılar ve Gökşen, “Inequality in Social Capital: Social Capital, Social Risk and Drop-Out in the Turkish Education System”, s. 111; Murat G. Kırdar, “Explaining Ethnic Disparities in School Enrollment in Turkey”, *Economic Development and Cultural Change*, 57.2, 2009, s. 330.

sağlamak üzere ilave bir kaynak yaratılması gibi stratejiler olduğunu göz önünde bulundurmak gerekmektedir.⁴⁸ Romanlar için olağan durumda geçim stratejisi olarak kullanılan erken evliliklerin COVID-19 salgını nedeniyle derinleşen yoksulluk ve yoksunluk, bir çocuk koruma alanı olan okulların kapatılarak uzaktan eğitime geçilmesi ile artan çocuğa yönelik şiddet, ihmal ve istismar ile hızla arttığını söylemek güç değildir.

Kayıtdışı yapılan ve resmî bir niteliği bulunmayan evlilik yapan kız çocuklarının sayısı dahi bilinmediği göz önünde bulundurulduğunda ve COVID-19 salgını ile geçen bir yılı geride bıraktığımız bugünlerde, salgının çocuklar üzerinde oluşan özellikle şiddet, ihmal ve istismar içeren etkisini önlemek veya azaltmak için acil eylem politikalarının hayata geçirilmesi gerekmektedir. COVID-19 salgını boyunca da, salgın sona erdiğinde veya etkileri en aza indiğinde de eğitim hakkının güçlendirici bir hak olarak Roman çocukları yoksulluktan kurtaracak ve erken yaşta evliliklerin tasfiye edilmesini sağlayacak bir araca dönüştürülmesi gerekliliği sürmektedir.

3.1.3 Hanelerin Fiziksel Koşulları / Barınma Koşulları

Eğitim hakkından tam olarak ve eşit fırsatlarda faydalanma durumunu etkileyen ekonomik boyutun farklı bir tezahürü olarak çocukların gelişimlerini sürdürdükleri yaşam koşulları, COVID-19 döneminde uzaktan eğitime erişimlerini şekillendiren belirleyici unsurlardan biri haline gelmiştir.⁴⁹ COVID-19 salgınının yayılmasını önlemek üzere alınan tedbirler kapsamında geliştirilen “Hayat Eve Sığar” söylemi ile barınma, salgına karşı savunmanın öncelikli unsuru haline gelmiştir. Tam da bu nedenle, bir insan hakkı olarak barınmanın insan yaşamını koruma bakımından önemi göz önünde bulundurularak devletlerin bir finansal varlık veya yatırım aracına indirgemenen barınma hakkına yönelik yükümlülüklerini hatırlamakta fayda görülmektedir.⁵⁰ Bu bağlamda, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi’ni denetlemekle yükümlü Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi 4 Numaralı Genel Yorumu’nda tanımlanan “yaşamaya elverişli konut hakkı” referans teşkil etmektedir.⁵¹ Komite, yaşamaya elverişli konut hakkı sahiplerini “doğal ve ortak kaynaklara, temiz içme suyuna, yemek pişirmek, ısınmak, aydınlanmak için gerekli elektrik enerjisine, sağlık ve temizlik hizmetlerine, yiyecek saklama araçlarına, çöp atma tesisatına, dreneja ve acil durumlarda gerekli hizmetlere erişebilme imkanına sahip” ve “yeterli alana sahip olduğu, yaşayanları soğuktan, rutubetten, ısıdan, yağmurdan, rüzgardan ve sağlığa yönelik diğer tehditlerden, yapısal tehlikelerden, salgın hastalıklardan korumaya elverişli” ifadeleri ile tanımlamaktadır.

Ancak, şehirlerde genellikle bir arada ve “Roman Mahallesi” şeklinde damgalanan yerleşim yerlerinde ikamet etmekte olan Roman grupların barınma koşullarına bakıldığında, temel hizmetlerin yetersizliği, mülkiyet hakkının güvencesiz hale gelmesi ve fiziksel ayrıştırma gibi sorunlar nedeniyle ülkedeki en kötü barınma koşullarına sahip oldukları doğrudan görülmektedir. Roman mahalleleri altyapı ve üstyapının görece yetersiz olduğu mahallelerdir.

⁴⁸ Oprisan, “Türkiye’de Romanlar ve Romanlar Gibi Yaşayan Grupların Durumlarına Etki Eden Faktörlerin Belirlenmesi”.

⁴⁹ “Türkiye’de Eğitim Hakkının Pratik Edilişinin Roman Çocukların Deneyimleri ile Değerlendirilmesi: Edirne Örneği” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 101.

⁵⁰ Leilani Farha, çev. Etkiniz AB Programı, “COVID-19 Rehberlik Notu: Barınmanın Finansallaşmadan Korunması ve Daha İyi Bir Geleceğin İnşa Edilmesi”, Nisan 2020.

⁵¹ Lema Uyar, der., Birleşmiş Milletler’de İnsan Hakları Yorumları İnsan Hakları Komitesi ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, 1981-2006, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006, para. 1, s. 142.

Roman grupların konutları fiziksel özellikleri ve hijyen koşulları bakımından oldukça yetersizdir. Bazı yerlerde yoksullukla mücadele amacıyla ve zorunluluklar sonucunda birkaç ailenin tek bir konutta birlikte yaşadığı görülmekte iken, bazı bölgelerde yaşam barakalarda ya da çadırlarda sürdürülmektedir. Genellikle Roman olmayan nüfustan ayrı bölgelerde bulunan bu gruplar kalabalık evlerde ikamet etmelerinin bir sonucu olarak yaşam alanı eksikliğiyle karşı karşıya kalmaktadır. Bu durum, çocukların derslerine odaklanmasını zorlaştırdığı için eğitime devamlılığı olumsuz etkileyen başlıca unsurlardan biri olarak kabul edilmektedir. Evlerin yağışlı ve soğuk kış mevsiminde neredeyse yaşanamaz hale gelişinin Romanların sağlığı üzerinde de olumsuz bir etki yarattığı aşikârdır. Roman grupların nüfusunun yoğun olduğu yerleşim birimlerinde altyapının da çoğunlukla yetersiz olduğu, çoğu evde şebeke suyu veya lağım tahliyesinin bulunmadığı görülmektedir. Öte yandan, pek çok aile elektrik, su gibi faturalarını düzenli ödeyememektedir. Dolayısıyla elektrik, su ve telefonları kesilmektedir. Romanlar, elektrik ve su faturalarını ödeyemediği için yemek pişirmek, ısınmak, aydınlanmak için gerekli enerjiden ve hijyen için gerekli sudan yoksun kalırken sağlık ve ulaşım hizmetlerini karşılayacak, bedel ödeyecek pozisyonda olmadıkları anlaşılmaktadır. Bu mahallelerde bulunan hanelerin büyük bir kısmının elektrik ve su faturalarının ödenemediği için kesildiği; ödenen hanelerde ise bu masrafların alınan sosyal yardımlar ile karşılandığı ortaya çıkmaktadır.

Halihazırda yoksulluk durumunda olan, yoksulluk riski yüksek veya düşük gelirli bu hanelerde COVID-19 salgını etkisi ile birlikte artan işsizlik ve derinleşen yoksulluk nedeniyle faturaların ödenmesi daha da imkansız hale gelmiştir. İzmir Yenışehir’de Romanların yaşamlarını sürdürdükleri konutların elektriğinin fatura borcundan dolayı polis konvoyu eşliğinde kesilmesi bu duruma verilebilecek en yakın tarihli bir örnektir.⁵²

3.2 Farklılaşmalar

COVID-19 salgını tüm ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de eğitim sistemini tüm bileşenleriyle etkilerken okulların kapanıp çevrimiçi / uzaktan eğitime geçilmesine bağlı olarak ortaya çıkan farklılıklar Romanlar da dahil olmak üzere yoksul ve kırılğan grupların eğitime erişimini belirleyici hale gelmiştir. Bu bağlamda, ortaya çıkan en önemli belirleyici unsur çevrimiçi / uzaktan eğitim için gerekli olan bilgi iletişim teknolojilerine erişimde ve bunların kullanımında yaşanan eşitsizlik olmuştur.

3.2.1 Çevrimiçi / Uzaktan Eğitim

Uzaktan eğitime adaptasyon, pandemi öncesinde uzaktan eğitim veya internet/bilgisayar tabanlı eğitim ile daha önce karşılaşmamışlar için oldukça zor olmuştur. Bu zorluğun yalnızca öğrenciler tarafından değil, öğretmenler, yöneticiler ve veliler tarafından da yaşandığı görülmektedir. Adaptasyonun ötesinde fiziksel altyapıdan ve uzaktan eğitime erişim için gerekli araçlardan yoksunluk Roman çocukların ve diğer yoksul gruplara mensup çocukların uzaktan eğitim sistemine katılımını engelleyen başlıca nedenlerden biri olmuştur.

Öncelikle, bilgisayar veya tablete sahip hanelerin sayısının oldukça sınırlı olduğu bilinmektedir. Evlerin bazılarında internete erişim imkanına sahip akıllı telefon bulunuyor olsa da, bu telefonlara sahip hane mensubunun genelde babalar olduğu görülmektedir. Babaların ise

⁵² Hemra Nida, “Tepecikli Romanların Elektriği Polis Konvoyu Eşliğinde Kesildi”, Ocak 2021, Erişim adresi: <https://www.gazeteduvar.com.tr/tepecikli-romanlarin-elektrigi-polis-konvoyu-esliginde-kesildi-haber-1510989>.

çoğunlukla evde olmaması veya eve geliş saatlerinin değişkenlik göstermesi nedeniyle çocukların temelde akıllı telefonlar ile EBA sistemine ulaşmasını sağlamadığını söylemek mümkündür. Benzer şekilde, okullarında canlı dersler yapılmış olsa dahi (ki pek çok Roman mahallesinde böyle bir durum olmadığı aileler tarafından belirtilmiştir) öğrenciler canlı derslere katılamamıştır.

Uzaktan eğitim, EBA'dan televizyon aracılığı ile de verilmektedir. Evlerin çoğunda televizyon olsa da çocukların çoğunluğunun belirli saatlerde yapılan bu yayınları takip edemediği görülmektedir. Bunun başlıca üç temel nedeni olduğu ortaya çıkmaktadır. Bunlardan biri öğrencilerin mensup olduğu hanelerin nüfusunun yüksek, evlerdeki oda sayısının yeterli olmamasıdır. Bu durum öğrencilerin odaklanmasını ve dersleri izlemesini veya takip etmesini engellemiştir. Bu hanelerde ödenmemiş elektrik faturaları yüzünden elektrikten yoksun olanlar için ise sisteme erişim olasılığı tamamen ortadan kalkmıştır. Diğer bir temel neden hanelerde eğitimi kolaylaştıracak bireylerin bulunmaması olarak ortaya çıkmaktadır. Zira gerek televizyon üzerinden gerekse internet üzerinden yapılan uzaktan eğitim sisteminde, öğrencinin sisteme katılımını sağlamak, öğrenmesini kolaylaştırma görevi velilere, toplumsal cinsiyet rolleri yüzünden ise özellikle de annelere düşmektedir. En iyi ihtimalde ancak okuma yazması ve sınırlı kaynakları olan, çoğunluğu güvencesiz işlerde çalışan, ev içi işi ve bakım yükünü üstlenen Roman kadınlar ve benzer durumdaki diğer kırılğan gruplara mensup kadınlar için bu görev başa çıkılması son derece zor bir yük haline gelmiş, annelerin isteseler dahi çocuklarının uzaktan eğitime katılımlarını sağlayamadıkları görülmektedir. Öğrencinin dersleri ile ilgili desteğe ulaşması, öğrencinin takip edildiğini bilmesi ve öğrenmeye motive olmasında öğrencilerin öğretmenler ile bir araya gelmesinin merkezi bir öneme sahip olduğu bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Ancak, 2019-2020 akademik döneminde Romanların yoğunluklu olarak yaşadığı mahallelerdeki çocukların, öğretmenlerin canlı sınıf uygulaması ile öğrencileriyle bir araya gelme fırsatının yaratıldığı bir eğitime erişimlerinin mümkün olmadığı açıkça görülmektedir. İmkansızlıklar nedeniyle öğretmenlerin Roman mahallerindeki öğrencilere verdiği destek de son derece sınırlı kalmaktadır. Öğretmenlerle telefon üzerinden dahi yeterince iletişime geçildiğini söylemek pek mümkün değildir. Üçüncü temel neden de, belki de en belirleyici olan, pandemi sürecinde bu hanelerin daha da yoksullaşmış olması ve çocukların da hane halkı gelirine katkı yapma zorunluluğunun artmış olmasıdır.

3.2.1.1 Çevrimiçi / Uzaktan Eğitim Materyallerine Erişim (Televizyon, Tablet, İnternet, Elektrik vb.)

Türkiye'de uzaktan eğitim, devlet okullarında Eğitim Bilişim Ağı (EBA) aracılığıyla verilmiş, özel okulların pek çoğu da kendi sistemlerini uygulamıştır. Millî Eğitim Bakanlığı EBA'ya, televizyon, bilgisayar, tablet veya akıllı telefonlar gibi elektronik araç ve gereçler ile erişimi çeşitlendirmiş ve internet hizmet sağlayıcıları EBA'ya erişimi önemli oranda ücretsiz yapmıştır. Ancak, bu çeşitlenme yoksul kesim için pek bir anlam ifade etmemiş; içinde bulunduğu yoksulluk ve yoksunluk durumu nedeniyle Millî Eğitim Bakanlığı tarafından geliştirilen uygulamalar kapsamında EBA'ya dahi erişemeyen veya erişme imkânı olsa da COVID-19 döneminde süreklilik gösteren koşullar nedeniyle uzaktan eğitim materyallerini etkin kullanamayan öğrenciler olmuştur.

Dünya Bankası finansmanıyla “COVID-19 pandemisi sırasında uzaktan eğitim ile güvenli bir eğitim sağlamak ve bu durumdan güçlü bir şekilde çıkmak için Türkiye'nin eğitim sektörünü

desteklemeyi hedefleyen” Türkiye Güvenli Okullaşma ve Uzaktan Eğitim (SSDE) Projesi raporunda⁵³ COVID-19’un uzaktan eğitime erişime etkilerine yönelik oldukça dramatik bulgulara yer verilmiştir. Bu rapora göre, çevrimiçi / uzaktan eğitim için gerekli olan bağlantı, cihazlar ve EBA sistemine erişimde farklı yoksulluk seviyesinde bulunan gruplar arasında büyük farklılıklar bulunmaktadır. Hanelerin ilgili materyallere erişimi %68 ile %88 arasında değişiklik gösterse de internete erişimin çağ nüfusunun mensup olduğu yoksulluk durumuna olan hanelerde %39’a kadar düşmektedir. Üstelik, çağ nüfusunun 3 veya daha fazla olduğu hanelerde bu oran daha da düşmektedir. EBA’ya erişim hususunda coğrafi bölgeler temelinde bir değerlendirme yapıldığında ise aynı zaman dilimi içerisinde en yoksul bölgelerde yaşayan öğrencilerin ortalama %9’u EBA’ya bağlanırken en varlıklı bölgelerde yaşayan öğrencilerin %29’unun EBA’ya bağlandığı görülmüştür. Bu bağlamda, halihazırda yoksulluk durumunda olan ya da yoksulluk riski yüksek, düşük gelirli Roman hanelerin COVID-19 salgınının etkisiyle yokluk durumunda kalması nedeniyle çevrimiçi / uzaktan eğitim materyallerine erişimlerinin imkansız hale geldiğini söylemek mümkündür.

Çevrimiçi / uzaktan eğitim materyallerine erişimi engelleyen tüm bu hususlar, Türkiye’de yaşayan öğrenciler arasında olağan durumda mevcut bulunan uçurumun daha da büyümesine neden olmaktadır. Bu hususa yönelik, Türkiye Güvenli Okullaşma ve Uzaktan Eğitim (SSDE) Projesi raporunda yer alan değerlendirmeye göre, en yoksul sosyo-ekonomik dilimde yer alan öğrenciler ile en varlıklı sosyo-ekonomik dilimde yer alan öğrenciler arasında bulunan yaklaşık 2 yıllık eğitime eşdeğer farkın COVID-19 salgını nedeniyle okulların kapanıp çevrimiçi / uzaktan eğitime geçilmesine bağlı olarak %9 oranında artabileceğine işaret edilmiştir.⁵⁴

Kimi zaman elektrikten dahi yoksun durumda olan Roman çocukların uzaktan eğitime erişim materyallerinden yoksun durumda olmaları uzaktan eğitime erişememelerinin başlıca nedenlerinden biri haline gelmiştir. Uzaktan eğitim sürecinde internet ve cihaz ihtiyacı olan öğrencilere ulaştırılmak üzere Millî Eğitim Bakanlığı tarafından tedarik edilen 500 bin tablet bilgisayarların dağıtımına devam edildiği belirtilse de görüşme yapılan hanelere mensup Roman çocuklar da dahil olmak üzere Sıfır Ayrımcılık Derneği tarafından gerçekleştirilen saha çalışmalarında bir araya gelinen çocuklar arasında bu dağıtımdan faydalananlara rastlamak pek mümkün olmamıştır.⁵⁵

3.2.1.2 Dijital Okuryazarlık / Teknopedagojik Alan Bilgisi

COVID-19 salgını döneminde eğitime erişimin diğer belirleyici unsuru öğrenciler bakımından çevrimiçi / uzaktan eğitim materyallerine erişimin yanı sıra bu materyallere yönelik yeterlilik ve dijital okuryazarlık; öğretmenler bakımından ise pedagojik alan bilgisi ve teknolojik alan

⁵³ Millî Eğitim Bakanlığı (MEB), “Güvenli Okullaşma ve Uzaktan Eğitim (SSDE) Projesi (P173997) Çevresel ve Sosyal Yönetim Çerçevesi”, Ekim 2020, Erişim adresi: https://yegitek.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2020_10/20202440_CYevresel_ve_Sosyal_YoYnetim_CYercYevesi_19102020.pdf.

⁵⁴ Millî Eğitim Bakanlığı (MEB), “Güvenli Okullaşma ve Uzaktan Eğitim (SSDE) Projesi (P173997) Çevresel ve Sosyal Yönetim Çerçevesi”, Ekim 2020, s. 19, Erişim adresi: https://yegitek.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2020_10/20202440_CYevresel_ve_Sosyal_YoYnetim_CYercYevesi_19102020.pdf.

⁵⁵ T.C. Millî Eğitim Bakanlığı (MEB), “500.000 TABLET BİLGİSAYAR DAĞITIMININ İKİNCİ FAZINDAYIZ”, Aralık 2020, Erişim adresi: <http://meb.gov.tr/500000-tablet-bilgisayar-dagitiminin-ikinci-fazindayiz/haber/22182/tr>.

bilgisinin yanı sıra çevrimiçi / uzaktan eğitim için gerekli olan teknopedagojik alan bilgisidir. Üstelik, yalnızca öğrencilerin ve öğretmenlerin değil, bakım verenlerin dijital okuryazarlık durumu ve desteği de çevrimiçi / uzaktan eğitime erişimi şekillendiren oldukça önemli bir unsurdur. Zira gerek televizyon üzerinden gerekse internet üzerinden yapılan uzaktan eğitim sisteminde, öğrencinin sisteme katılımını sağlama ve öğrenmesini kolaylaştırma görevi velilere, toplumsal cinsiyet rolleri yüzünden ise özellikle de annelere düşmüştür. En iyi ihtimalde ancak okuma yazması ve sınırlı kaynakları olan, çoğunluğu güvencesiz işlerde çalışan, ev içi işi ve bakım yükünü üstlenen Roman kadınlar ve benzer durumdaki diğer kırılğan gruplara mensup kadınlar için bu görevin başa çıkılması son derece zor bir yük haline geldiği, annelerin isteseler dahi çocuklarının uzaktan eğitime katılımlarını sağlayamadıkları görülmüştür. Bu doğrultuda, öğrencinin dersleri ile ilgili desteğe ulaşması, öğrencinin takip edildiğini bilmesi ve öğrenmeye motive olmasında öğrencilerin öğretmenler ile bir araya gelmesinin merkezi bir öneme sahip olduğu bir kez daha ortaya çıkmıştır. Ancak, 2019-2020 akademik döneminde Romanların yoğunluklu olarak yaşadığı mahallelerdeki çocukların, öğretmenlerin canlı sınıf uygulaması ile öğrencileriyle bir araya gelme fırsatının yaratıldığı bir eğitime erişimlerinin mümkün olmadığı açıkça görülmektedir. İmkansızlıklar itibarıyla, öğretmenlerin Roman mahallerindeki öğrencilere verdiği destek de son derece sınırlı kalmaktadır. Öğretmenlerle telefon üzerinden dahi yeterince iletişime geçildiğini söylemek pek mümkün değildir.

3.2.1.3 Psikolojik Sağlık (Bir çocuk koruma alanı olarak okul yerine ev içinde eğitim)

Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'ye göre devletler ile birlikte ailenin ve toplumun çocuğun ihmal ve istismar riskinden korunmasına ilişkin yükümlülükleri bulunmaktadır. Risk ile ifade edilen ise herhangi bir ihmal ve istismar ihtimalini ortadan kaldıracak bir koruma mekanizması oluşturma yükümlülüğüdür. Çocukluk çağının yaklaşık 2/3'ünün geçtiği okullar ise çocuk koruma mekanizmasının önemli bir parçasıdır.⁵⁶ Üstelik, okullar çocuk koruma yükümlülüğünün bütün bileşenler tarafından yerine getirileceği veya getirilmesi gereken bir alandır. Bu doğrultuda, okulların halihazırda öğrencilerin iyi olma halini koruyacak ve destekleyecek, onları ihmal ve istismar ihtimalini önleyecek çocuk koruma politikaları geliştirmeleri ve uygulamaları gerekmektedir. Salgın döneminde ise bu çocuk koruma politikalarının salgın dönemine uyum sağlar hale getirilmesi oldukça önem taşımaktadır. Bunun nedeni, okulların kapanması ile birlikte eve kapanan çocukların ev içi şiddet, ihmal ve istismara karşı faydalanabilecekleri hak arama ve destek mekanizmalarına erişimlerinin kısıtlanmasıdır. Diğer taraftan, Türkiye'de COVID-19'un ev içi şiddet ve çocuğa karşı ihmal ve istismar vakalarına etkisine yönelik resmî bir araştırma bulunmasa da sivil toplum örgütleri tarafından yayımlanan raporlarda COVID-19 salgını kapsamında alınan önlemlerin çocuklar için şiddet, istismar ve ihmale ilişkin risk faktörlerini artırdığına işaret edilmektedir.⁵⁷ Hümanist Büro, COVID-19 salgını döneminde arttığı gözlemlenen anılan risk faktörlerinin veya daha önce yaşanan salgın dönemlerinde gözlenen ve yaşanması muhtemel

⁵⁶ Seda Akço, "Çocuk Koruma Sisteminin Bir Parçası Olarak Okullar", Öğretmen Ağı. Erişim adresi: <https://ogretmenagi.medium.com/%C3%A7ocuk-koruma-sisteminin-bir-par%C3%A7as%C4%B1-olarak-okullar-54c7944c05dd>; Eğitim Reformu Girişimi, Eğitim İzleme Raporu 2020: Eğitimin Yönetişi ve Finansmanı, 2021.

⁵⁷ The Alliance for Child Protection in Humanitarian Action, End Violence Against Children, UNICEF, WHO, COVID-19: Protecting Children from Violence, Abuse and Neglect in the Home, Version 1, May 2020 (Önerilen alıntı: "COVID-19: Çocukları Evdeki Şiddet, İstismar ve İhmalde Korumak"); The Alliance for Child Protection in Humanitarian Action, "Teknik Bilgi Notu: Koronavirüs Pandemisi Sırasında Çocukların Korunması", 1. Baskı, Mart 2019.

risk faktörlerini fiziksel ve duygusal kötü muamele, toplumsal cinsiyete dayalı şiddet, ruhsal sağlık ve psikosozal sorunlar, çocuk işçiliği, refakatsiz ve ailesinden ayrı düşmüş çocuklar, sosyal dışlanma şeklinde belirtmiştir.⁵⁸

Roman çocuklar için de okullar, ev içi bakım yükünden, sorumluluklardan ve şiddetten kaçış alanı olarak görülmektedir. Daha önce değinildiği üzere, kardeşlerine karşı “annelik” veya babalarına karşı “hanımlık” rollerinden sıyrıldığı ve yeniden çocuk olabildikleri alanlar olan okulların kapanması ile özellikle Roman kız çocukların mensup oldukları hane halkı tarafından korunmasındaki azalma, hane gelirinde yaşanan azalma, ev içi bakım yükünün ve sorumlulukların artması gibi nedenlerle erken evlilikler de dahil olmak üzere cinsel sömürüye maruz kalmada artışlar yaşandığı görülmektedir. Okulların kapanarak uzaktan eğitime geçilmesi ile birlikte ilgili materyallerden ve dijital okuryazarlıktan yoksun olan Romanlar için eğitimden kopuş anlamına gelmiştir. Bu durum da, bakım verenleri tarafından Roman çocukların gelir getirici faaliyette bulunma beklentisine girmelerine neden olmuştur. Tehlikeli ve sömürüye açık koşullarda çalışmak zorunda kalan çocukların iyi olma hali ile birlikte eğitime devamları da oldukça olumsuz etkilenmiştir. Diğer taraftan, Roman mahallelerinde derinleşen yoksulluk ve yoksunluk durumu ile birlikte bakım verenlerin psikosozal durumlarında yaşanan olumsuzluklar, çocukların ihmalinin yanı sıra istismara ve aile içi şiddete maruz kalma durumunu da artırmıştır. Psikosozal sorunlarda ve aile içi şiddette yaşanan artış, Roman bakım verenler arasındaki ayrılıkların sayısını da artırmış; çocukların kimi zaman refakatsiz kalmasına veya haneyi idame ettiren pozisyonuna gelmesine neden olmuştur.

Tüm bunların yanında, olağan dönemde dahi sahip oldukları temel insan haklarına ve kamusal hizmetlere erişemeyen Romanların, COVID-19 salgını döneminde de derin ayrımcılıkla karşı karşıya kaldığını söylemek mümkündür.⁵⁹ Kimi zaman “Romanlar zaten virüslü!” denilerek ilaçlanmayan mahallelerde yaşayan kimi zaman ise kâğıt topladıkları arabalara el konulan ve bir de cezaya mahkum edilen Romanlar enfekte oldukları yönünde damgalama yoluyla sosyal dışlanmaya COVID-19 salgını döneminde de maruz kalmaktadır. Bu durum da, Roman çocukların uzaktan eğitime erişimlerini artıracak herhangi bir temel hizmete erişimlerini kısıtlayan veya kısıtlı destek verilmesine neden olan bir unsur haline gelmiştir.

Yukarıda belirtilenlerin yanı sıra yaşanan ihlal ve istismar vakalarında yaşanan artışın rapor edilmesindeki eksiklikler nedeniyle çocuk koruma hizmetlerinde artan baskı, bu hizmetlere erişimi de kısıtlamış; son kertede, uzaktan eğitim Roman çocukların çocukluklarının ve haklarının korunabileceği belki de tek mekanizmadan yoksun kalmasına neden olmuştur.⁶⁰

4 Roman Çocukların Eğitime Erişimine Yerel Düzeyden / Bölgesel Bakış

Sıfır Ayrımcılık Derneği tarafından Roman nüfusunun yoğun olduğu 7 ilin ilçelerinde (Balıkesir / Gömeç, Edirne, Gaziantep, Hatay, Hatay / Kırıkhan, İzmir / Dikili, Samsun, Tekirdağ / Muratlı) yaşamlarını sürdüren 117 hane halkı ile uzaktan eğitime erişime ilişkin

⁵⁸ The Alliance for Child Protection in Humanitarian Action, “Teknik Bilgi Notu: Koronavirüs Pandemisi Sırasında Çocukların Korunması”, 1. Baskı, Mart 2019.

⁵⁹ Sıfır Ayrımcılık Derneği, “Ortak Çağrı: Romanlar Virüsten Çok Açlıkla Mücadele Ediyor!”, Nisan 2020, Erişim adresi: <http://www.sifirayrimcilik.org/2020/04/ortak-cagri-romanlar-virusten-cok-aclikla-mucadele-ediyor/>.

⁶⁰ The Alliance for Child Protection in Humanitarian Action, “Teknik Bilgi Notu: Koronavirüs Pandemisi Sırasında Çocukların Korunması”, 1. Baskı, Mart 2019.

görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmeler ile COVID-19 döneminde Roman çocukların uzaktan eğitime erişimine yönelik yerelden bir bakış sağlamak hedeflenmiştir.

Balıkesir / Gömeç

Balıkesir ilinin Gömeç ilçesinde 14 hane halkı ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların %71,4'ünün hanelerinde yaşayan kişi sayısı dört veya daha fazla bireyden oluşmaktadır. Hanelerin %28,6'sında 1 çocuk, %42,9'unda 2 çocuk, %7,1'inde 3 çocuk, %14,3'ünde 4 çocuk ve %7,1'i 6 çocuk yaşamaktadır. Çocukların %60,6'sını çağ nüfusu oluşturmaktadır. Okula kayıtlı çocukların %65'ini kız çocuklar oluştururken %35'ini erkek çocuklar oluşturmaktadır. Okula kayıtlı çocukların %71,4'ü ilkokul, %42,9'u ortaokul ve %7,1'i lise öğrencisidir. Öğrencilerin %21,4'ü uzaktan eğitime hiçbir şekilde erişemezken geri kalanın kısıtlı bir şekilde eğitime erişmeye çalıştığı görülmektedir. Birden fazla öğrencinin bulunduğu hanelerde ise çocukların sırayla derslerine girmeye çalıştığı görülmektedir. Görüşülen hane halkarında yaşayan çocukların %21,4'ü uzaktan eğitim materyallerinin hiçbirine sahip değilken, %71,4'ü tablet ve internete sahiptir. Görüşülen hane halkı mensuplarının %28,5'i uzaktan eğitime erişim için fiziksel şartların uygun olmadığını belirtmiştir. Bu kişilerin %50'si devlet tarafından sağlanan tablet ve internet gibi uzaktan erişim araçlarına yönelik yardıma eriştiklerini belirtmiştir. Görüşülen kişilerin %57,1'i uzaktan eğitimin çocukları için verimli olmadığını ifade ederken, %42,9'u kısmen verimli olduğunu ifade etmiştir. Halihazırda yoksulluk durumunda olan ya da yoksulluk riski yüksek, düşük gelirli ailelerin eğitime erişimde yaşadıkları engellerin yanı sıra, COVID-19 salgınının ekonomik durumlarına olan etkileri nedeniyle uzaktan eğitim için gerekli şartları sağlamalarının imkansız hale geldiği belirtilmiştir. Salgın döneminde öğrencilerin %7,1'inin ekonomik koşullar nedeniyle okulu bıraktığı ve evde olduğu belirtilmiştir. Görüşülen hane halkı mensupları görüşmeler esnasında uzaktan eğitimin çocukları için verimsiz olduğunu ve kendilerini ekonomik olarak da zor durumda bıraktığını sıklıkla vurgulamıştır.

Edirne

Edirne ilinde 14 hane halkı ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların %92,9'unun hanelerinde yaşayan kişi sayısı dört veya daha fazla bireyden oluşmaktadır. Hanelerin %28,6'sında 1 çocuk, %35,7'sinde 2 çocuk, %28,6'sında 3 çocuk ve %7,1'inde ise 4 çocuk yaşamaktadır. Çocukların %86,7'sini çağ nüfusu oluşturmaktadır. Okula kayıtlı çocukların %53,8'ini kız çocuklar oluştururken %46,15'ini erkek çocuklar oluşturmaktadır. Okula kayıtlı çocukların %57,1'i ilkokul, %42,9'u ortaokul öğrencisidir. Öğrencilerin %7,1'i uzaktan eğitime hiçbir şekilde erişemezken geri kalanın kısıtlı bir şekilde eğitime erişmeye çalıştığı görülmektedir. Görüşmelerde uzaktan eğitime erişim sağlayabilmek üzere çoğunlukla aynı sınıfa giden öğrencilerin bir araya gelerek tableti ya da bilgisayarı olan bir evde ders çalışmaya çalıştıkları ya da hane bireyelerine ait cep telefonlarında bulunan sınırlı internet erişimi ile kısıtlı olarak ders yapabildikleri belirtilmiştir. Uzaktan eğitime erişim materyallerinin hiçbirine sahip olmadığını belirten kişilerin sayısı %35'i oluştururken görüşülen kişilerin %50'si hane mensubu çocukların akıllı telefonlar ile eğitime erişmeye çalıştıklarını ifade etmiştir. Görüşülen kişilerin çoğunluğu tek odalı konutlarda yaşamlarını sürdürdüğünü, bu durum nedeniyle çocukların uzaktan eğitime erişimde uygun fiziksel koşullara sahip olmadıklarını belirtmiştir. Bu kişilerin %21,4'ü devlet tarafından sağlanan tablet ve internet gibi uzaktan erişim araçlarına yönelik yardıma erişemediklerini, %78,6'sının ise kısmen faydalandıklarını belirtmiştir. Bu yardımlar kapsamında, Edirne'de tablet dağıtılacağı duyurulmuş ve bir kısmının eline

ulaşmıştır. Ancak, birden fazla öğrencinin mensup olduğu hanelerde erişim sıkıntısı sürmektedir. Ders saatlerinin çakışması durumunda çocuklardan biri eğitimine devam edememekte ve derslerinden geri kalmaktadır. Görüşülen kişilerin tamamı uzaktan eğitimin verimsiz olduğunu vurgulamış, kendilerini çocuklarına karşı mahcup hissettiklerini ve çocuklarının geleceği için endişelendiklerini ifade etmiştir. Görüşülen kişiler yaşamlarını sürdürdükleri mahallelerin genel durumuna yönelik, salgın döneminde mahallelerinde okulu bırakan ve erken yaşta evlenen çocukların olduğunu belirtmiştir. Halihazırda yoksulluk durumunda olan ya da yoksulluk riski yüksek, düşük gelirli ailelerin COVID-19 salgını nedeniyle derinleşen yoksulluk durumları nedeniyle uzaktan eğitime erişemeyen çocukların okul terklerinin arttığı ifade edilmiştir. Üstelik, çocukların yalnızca eğitimden geri kaldığına veya okul terklerinin arttığına değil, uzaktan eğitime erişememe durumunun çocukların hayallerini de kısıtladığı ve elinden alındığı dile getirilmiştir. Uzaktan eğitimin yoksul gruplara uygun olmadığını ifade eden katılımcılar, devletin bu konuda yeterli desteği sağlamadığını belirtmiştir.

Gaziantep

Gaziantep ilinde 11 hane halkı ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların %81,8'i dört veya daha fazla bireyden oluşmaktadır. Hanelerin %27,3'ünde 2 çocuk, %27,3'ünde 3 çocuk, %36,4'ünde 4 çocuk ve %9,1'inde 5 çocuk yaşamaktadır. Çocukların %63,8'ini çağ nüfusu oluşturmaktadır. Okula kayıtlı çocukların %43,4'ünü kız çocuklar oluştururken % 56,7'sini erkek çocukları oluşturmaktadır. Okula kayıtlı çocukların %90'ı ilkokul öğrencisidir. Öğrencilerin %72'si uzaktan eğitim materyallerinin hiçbirine sahip değilken %9,1'i yalnızca hane bireyelerine ait cep telefonlarında bulunan sınırlı internet ile erişim sağlamaya çalışmaktadır. Görüşülen hane halkı mensuplarının tamamı uzaktan eğitime erişim için fiziksel şartların uygun olmadığını ve uzaktan eğitimin çocukları için verimsiz olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların tamamı devlet tarafından sağlanan tablet ve internet gibi uzaktan eğitime erişim materyallerine yönelik yardımlara erişemediklerini ifade etmiştir. COVID-19 salgını nedeniyle halihazırda yoksulluk durumunda olan ya da yoksulluk riski yüksek, düşük gelirli katılımcı ailelerin geçim kaynakları olan davulculuk ve zurnacılık mesleklerini icra edemedikleri ve bu durumun ekonomik yoksulluklarını derinleştirdiği belirtilmiştir. Son kertede, çocukların da gelir getirici faaliyetlere yöneldikleri ve çocukların %54,6'sının eğitimden koptuğu ortaya çıkmıştır.

Hatay

Hatay ilinde 12 hane halkı ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların %83,3'ünün hanelerinde yaşayan kişi sayısı dört veya daha fazla bireyden oluşmaktadır. Hanelerin %25'inde 1 çocuk, %50'sinde 2 çocuk, %16,7'sinde 3 çocuk ve %8,3'ünde 4 çocuk yaşamaktadır. Çocukların %68'ini çağ nüfusu oluşturmaktadır. Okul çağındaki çocukların %58,3'ünü kız çocukları, %41,7'sini erkek çocukları oluşturmaktadır. Öğrencilerin %58,3'ü lise öğrencisidir. Öğrencilerin %33,3'ü uzaktan eğitime erişim araçlarından hiçbirine sahip değilken %41,7'si hane bireyelerine ait cep telefonlarında bulunan sınırlı internet ile erişim sağlamaya çalışmaktadır. Katılımcıların yalnızca %33,4'ü çocuklarının ders çalışmak için uygun fiziksel koşullara sahip olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların tamamı devlet tarafından sağlanan uzaktan eğitime erişim materyallerine yönelik yardımlara erişemediklerini belirtmiştir. Katılımcıların %66,7'si uzaktan eğitimi verimsiz bulduklarını belirtirken, %33,3'ü kısmen verimli bulduklarını belirtmiştir. Halihazırda yoksulluk durumunda olan ya da yoksulluk riski yüksek,

düşük gelirli olan katılımcıların uzaktan eğitim sürecinde tablet, internet, elektrik gibi materyaller nedeniyle ekstra maliyetle karşılaştıklarını ve bu durumun kendilerini ve çocuklarını olumsuz yönde etkilediğini ifade etmiştir. Katılımcıların %8,3'ü COVID-19 salgınının ekonomik yoksulluklarını derinleştirdiğini ve bu durumun çocuklarının eğitimden koparak erken yaşta evlenmelerine neden olduğunu belirtmiştir.

Hatay / Kırıkhan

Hatay ilinin Kırıkhan ilçesinde 27 hane halkı ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların %85,2'sinin hanelerinde yaşayan kişi sayısı dört veya daha fazla bireyden oluşmaktadır. Hanelerin %14,8'inde 1 çocuk, %29,6'sında 2 çocuk, %29,6'sında 3 çocuk, %22,2'sinde 4 çocuk ve %3,5'inde 5 çocuk yaşamaktadır. Çocukların %52'sini çağ nüfusu oluşturmaktadır. Çağ nüfusunun %44,4'ünü kız çocuklar oluştururken %55,6'sını erkek çocuklar oluşturmaktadır. Okula kayıtlı çocukların %74,1'i ilkokul öğrencisidir. Öğrencilerin %51,9'u uzaktan eğitime erişim materyallerinden hiçbirine sahip değilken %48,1'i televizyon aracılığı ile uzaktan eğitime erişmeye çalışmaktadır. Katılımcıların tamamı çocuklarının ders çalışabilmesi için uygun fiziksel koşullara sahip olmadıklarını belirtmiştir. Katılımcıların uzaktan eğitimi verimsiz bulduklarını belirtirken devlet tarafından sağlanan uzaktan eğitime erişim materyallerine yönelik yardımlara da erişemediklerini belirtmiştir. Katılımcıların %3,7'si COVID-19 salgını sürecinde çocuklarının eğitimden koptuğunu, geri kalanı ise eğitimden uzaklaştıklarını, bu duruma yönelik endişelerini ve çocuklarının gelecekları konusunda ümitsizliğe kapıldıklarını vurgulamıştır.

İzmir / Dikili

İzmir ilinin Dikili ilçesinde 9 aile ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların %87,5'inin hanelerinde yaşayan kişi sayısı dört veya daha fazla bireyden oluşmaktadır. Hanelerin %12,5'inde 1 çocuk, %37,5'inde 2 çocuk, %37,5'inde 3 çocuk ve %12,5'inde 4 çocuk yaşamaktadır. Çocukların %85'ini çağ nüfusu oluşturmaktadır. Okula kayıtlı çocukların %23,5'ini kız çocuklar oluştururken %76,5'ini erkek çocuklar oluşturmaktadır. Okula kayıtlı çocukların %75'i ilkokul, %25'i ortaokul öğrencisidir. Öğrencilerin %75'i uzaktan eğitime hiçbir şekilde erişememektedir. Birden fazla öğrencinin yaşadığı hanelerde çocukların eğitime erişemediği belirtilmiştir. Katılımcılar çocukların uzaktan eğitime erişebilmeleri için gerekli materyallere sahip olmamalarının yanı sıra tek odalı evlerde çocukların ders çalışabilmeleri için uygun fiziksel koşullara da sahip olmadıklarını ifade etmiştir. Katılımcıların tamamı devlet tarafından sağlanan uzaktan eğitime erişim materyallerine yönelik yardımlara erişemediklerini belirtmiştir. Katılımcıların %87,5'i uzaktan eğitimi verimsiz bulurken, %12,5'i kısmen verimli bulunduğunu ifade etmiştir. Katılımcılar çocuklarının uzaktan eğitime erişimden faydalanamamaları nedeniyle kendilerini yetersiz hissettiğini ve bu sürecin kendilerini olumsuz yönde etkilediğini belirtmiştir. Çocukların %62,5'inin COVID-19 salgını nedeniyle okula ara verdiği bildirilmiş, salgın sonlandığında okula döneceğini bildirenlerin oranı ise %50'dir. Katılımcılar uzaktan eğitim maliyetini yüksek ve ulaşılması zor bulduklarını, sürecin kendilerini olumsuz yönde etkilediğini ve yetersiz hissettiklerini vurgulamıştır.

Samsun

Samsun ilinde 15 aile ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların tamamının hanelerinde yaşayan kişi sayısı 4 veya daha fazla bireyden oluşmaktadır. Hanelerin %46,7'sinde 2 çocuk,

%46,7'sinde 3 çocuk ve %6,7'sinde 4 çocuk yaşamaktadır. Çocukların %51,2'sini çağ nüfusu oluşturmaktadır. Okula kayıtlı çocukların %55'ini kız çocuklar oluştururken %45'ini erkek çocuklar oluşturmaktadır. Okula kayıtlı çocukların %80'i ilkokul, %20'si ortaokul öğrencisidir. Öğrencilerin %33,3'ü uzaktan eğitim materyallerinden hiçbirine sahip değilken %40'ı hane bireylerine ait cep telefonlarında bulunan sınırlı internet ile erişim sağlamaya çalışmaktadır. Öğrencilerin %86,7'si uzaktan eğitim için uygun fiziksel koşullara sahip olmadığı belirtilmiştir. Katılımcıların tamamı devlet tarafından sağlanan tablet ve internet gibi uzaktan eğitime erişim materyallerine yönelik yardımlardan faydalanamadığını belirtmiştir. Katılımcıların %93,7'si uzaktan eğitimi verimsiz bulduğunu belirtmiştir. COVID-19 salgını nedeniyle okula gidemeyen çocukların salgının etkileri sona erdiğinde okula geri dönecekleri belirtilmiş olsa da, katılımcılar ifadelerinde uzaktan eğitime erişemeyen çocukların eğitimden geri kalmalarının endişe yarattığına yer vermiştir. Ayrıca, katılımcılar uzaktan eğitimin yüz yüze eğitimin yerini tutmadığını, çocuklarının ilgisini çekemediğini vurgulamıştır.

Tekirdağ / Muratlı

Tekirdağ ilinin Muratlı ilçesinde 15 aile ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların %86,6'sının hanelerinde yaşayan kişi sayısı dört veya daha fazla bireyden oluşmaktadır. Hanelerin %14,3'ünde 1 çocuk, %50'sinde 2 çocuk, %28,6'ında 3 çocuk ve %7,1'inde 4 çocuk yaşamaktadır. Çocukların %78,1'ini çağ nüfusu oluşturmaktadır. Okul çağındaki çocukların %48'ini kız çocukları oluştururken %52'sini erkek çocuklar oluşturmaktadır. Okula kayıtlı çocukların %73,3'ü ilkokul, %53,3'ü ortaokul ve %6,7'si lise öğrencisidir. Öğrencilerin %6,7'si uzaktan eğitime hiçbir şekilde erişemezken geri kalanın kısıtlı bir şekilde eğitime erişmeye çalıştığı görülmektedir. Katılımcıların %13,3'ünün uzaktan eğitime erişim materyallerinden hiçbirine sahip olmadığı, %73,3'ünün hane bireylerine ait cep telefonlarında bulunan sınırlı internet ile erişim sağlamaya çalışmaktadır. Birden fazla öğrencinin olduğu hanelerde öğrencilerden biri eğitime erişirken diğerinin erişemediği belirtilmiştir. Akıllı telefon aracılığıyla erişim sağlayan öğrencilerin neredeyse tamamının bakım verenlerin ev içinde olmasına bağlı olarak eğitime erişebildikleri belirtilmiştir. Katılımcılar çocukların uzaktan eğitime erişebilmeleri için gerekli materyallere sahip olmamalarının yanı sıra sıra odalı evlerde çocukların ders çalışabilmeleri için uygun fiziksel koşullara da sahip olmadıklarını ifade etmiştir. Katılımcıların tamamı devlet tarafından sağlanan tablet ve internet gibi uzaktan eğitime erişim materyallerine yönelik yardımlara erişemediklerini bildirmişlerdir. Katılımcılar uzaktan eğitimin kendi çocukları için verimli olmadığını belirtmiştir. Ayrıca katılımcıların neredeyse tamamı çocuklarının uzaktan eğitime erişememeleri nedeniyle kendilerini eksik hissettiğini, çocuklarına karşı yetersiz kaldıklarını hissettiklerini ifade etmiştir. Diğer taraftan, çocukların artan ekran bağımlılığından endişelenen katılımcılar da bulunmaktadır. Üstelik, halihazırda yoksulluk durumunda olan ya da yoksulluk riski yüksek, düşük gelirli katılımcıların COVID-19 nedeniyle ekonomik yoksulluk durumlarının derinleştiği ve süreçten olumsuz yönde etkilendikleri belirtilmiştir. Katılımcıların %13,4'ü çocuklarının uzaktan eğitime erişim materyallerine ulaşamama nedeniyle eğitimden ayrıldıklarını belirtmiştir. COVID-19 salgınının getirdiği işsizlik ve artan yoksulluk nedeniyle çocukların da gelir getirici faaliyetlere yöneldikleri ve eğitimden koptuğu ortaya çıkmıştır.

Uzaktan eğitimin uygulandığı COVID-19 pandemisi sürecinde sayıları hızla artan eğitimden kopan çocukların hane halkı gelirine katkıda bulunmak üzere herhangi bir güvenliği olmayan ortamlarda çalışmak zorunda kaldığı ve özellikle Roman toplumunda halihazırda çok yaygın olan erken evliliklere yöneldiği görülmektedir. Kimilerinin ise madde bağımlılığı ile karşı

karşıya kaldığı ortaya çıkmaktadır. Yoksul mahallerde, özellikle de eğitim ile ilişkileri pamuk ipliğine bağlı Romanların yaşadığı mahallelerdeki öğrencilerin eğitimden kopmalarını önlemek üzere ivedilikle önlem alınması gerekmektedir. Millî Eğitim Bakanlığı araç ve gerece dayalı zorlukların üstesinden gelmek üzere EBA destek noktaları oluşturmuştur. Bu noktaların bazıları yoksul mahallerdeki okullarda, bazıları ise gezici olarak oluşturulmuştur. Bu noktaların oluşturulması olumlu bir adım olsa da bu uygulamaların artırılması ve yaygınlaştırılması ihtiyacı süregelen bir sorun olmaktadır. Diğer taraftan, araç ve gerece dayalı sorunların bir nebze hafifletilmesi, öğrencilerin eğitimden kopmasını engellemek için yeterli değildir. Öğrenci, okul ve öğretmen arasındaki etkileşimli öğrenmeyi sağlayacak internet tabanlı sistemin oluşturulması ve yaygınlaştırılması olmazsa olmazdır. Bir sonraki kısımda, Romanlar dahil derin yoksulluk yaşayan grupların ihtiyaçlarını gözeten eğitim politikalarının geliştirilmesine yönelik önerilere yer verilmiştir.

5 Roman Çocukların Eğitime Erişimini Artırmaya Yönelik Öneriler ve Alınacak Önlemler

Daha önce de belirtildiği üzere, hükümet, COVID-19 salgının ortaya çıkması ile salgının etkilerini kontrol altına almak ve azaltmak üzere okulları kapatarak ve uzaktan eğitime geçerek hızlı bir tepki vermiş olsa da alınan önlemler esnasında Romanlar da dahil olmak üzere yoksul ve kırılgan grupların ihtiyaçlarının göz önünde bulundurulmadığı açıktır. Okuldan kopan Roman çocukların eğitime dönüşünü sağlamak üzere bu grupların ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak eğitim finansmanının yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir. İhtiyaçları tespit etmek ise çocuklar da dahil olmak üzere meselenin öznesi olan Roman grupların deneyimlerine odaklanmayı gerektirmektedir. COVID-19 pandemisinin su yüzüne çıkardığı eşitsizlikler göz önünde bulundurularak eğitimin finansmanının bu eşitsizlikleri giderecek şekilde planlanması, eşitsizliklerin yoksul ve kırılgan grupların lehine dönüştürülmesi gerekmektedir.

Bilindiği üzere COVID-19 salgını halihazırda var olan eşitsizlikleri, bir taraftan daha görünür kılarken, bir taraftan daha derinleştirmiştir. Tüm yoksul ve kırılgan gruplar gibi Roman çocukların da uzaktan eğitime erişememesi ise malumun ilamıdır. COVID-19 pandemisi, Roman çocukların eğitime erişimi konusunda elde edilen ilerlemelerin pek çoğunun kaybedilmesine neden olmuştur. Çocukların büyük bir çoğunluğu eğitimden uzaklaşırken erken evliliklerde, çocukların hane halkının ekonomik faaliyetine destek olmak üzere ev içi emeği ve bakım yükünü üstlenmesinde, hane halkı gelirine katkıda bulunmak üzere erken yaşta işgücü/emek piyasasına girmesinde ciddi bir artış yaşanmaktadır. Halihazırda ekonomik yoksulluk içinde bulunan aileler, pandemi nedeniyle açlıkla başa çıkmak zorunda kalmaları nedeniyle zaten yoksun oldukları beslenme düzenini de kaybetmiştir. Bu yoksulluk durumunu aşmak üzere ekonomik zorunluluklardan kaynaklanan göçler yaşanmaya başlamış, bu da çocukların iyi olma hallerinin bir göstergesi olan yaşam düzenlerinin bozulmasına ve eğitim ile ilişkilerinin kopmasına neden olmuştur. Diğer taraftan, madde kullanımı ile ilişkili sorunlar ve suçlar yüzünden, hane içi sorunlar artmıştır. Hane içinde artan sorunlar ve parçalanmalar nedeniyle bu hanelere mensup çocukların bir kısmı devlet koruması altına alınırken, bir kısmının da yakınlarının bakımına girdiği görülmektedir. Mevcut durumda kendine bakmakta zorlanan hanelere dahil olan çocukların sorumluluğu ile derin travmalarla karşı karşıya olan bu çocuklara gerekli ilginin ve ekonomik desteğin sağlanamaması nedeniyle çocuklar çıkılmaz bir kısır döngünün içinde kalmaktadır. Bir diğer taraftan, özellikle Doğu ve Güney Doğu

bölgelerinde göçer veya yarı göçer yaşayan farklı gruplardan mülteci Roman çocukların hiçbir şekilde eğitime erişimlerinin olmadığı da göz önünde bulundurulması gereken bir husustur.

Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda, COVID-19 pandemisinde uygulamaya konulan monolitik eğitim politikalarına karşı Romanlar da dahil olmak üzere yoksul ve kırılgan grupların ihtiyaçlarına karşılık verecek eğitim politikalarının geliştirilmesi gerekmektedir. Ancak, bu grupların da ihtiyaçlarının farklılaştığı ve tek bir modelin her çocuğun ya da grubun ihtiyacını karşılamak hususunda yeterli olmayacağını vurgulamak gerekmektedir. Farklılaşan ihtiyaçlara karşılık vermek üzere öznelerin katılımını sağlamak ve öznel deneyimlere odaklanan politikalar hayata geçirmek önem taşımaktadır.

Bu doğrultuda, COVID-19 salgını boyunca;

- Yoksul mahallerde yaşayan veya bu mahallerdeki okullara devam eden öğrencilerin mensup olduğu hanelere internet erişimli tabletler sağlanmalıdır.
- Kırtasiye malzemeleri eğitim uzaktan da olsa yüz yüze de olsa ihtiyaç duyulan malzemelerdir. Romanlar da dahil yoksul ve kırılgan gruplara mensup çocukların bu malzemelere erişimi kolaylaştırılmalıdır.
- EBA'nın yanı sıra, canlı sınıflara ve öğrencinin öğretmenleri ile etkileşime geçebileceği internet tabanlı iletişim platformlarına erişim ücretsiz olmalıdır.
- Belediyeler sorumluluk alanları içinde yer alan yoksul mahallelere öğrencilerin eğitimlerini destekleyecek internet tabanlı platformlara erişim için ücretsiz wifi hizmeti vermelidir.
- Canlı sınıf uygulamasının artırılması ve yaygınlaştırılması; öğretmenin her öğrenciyle etkin iletişime geçebilmesi için canlı sınıfların az sayıda öğrenci ile oluşturulması; sınıf öğretmenlerinin öğrencilerin sisteme katılımlarını ve ilerlemelerini bire bir takip etmesi; kopmalar ve devamsızlıklar karşısında proaktif bir yaklaşım geliştirerek öğrenci ile telefon veya internet üzerinden iletişime geçerek motive etmesi önerilmektedir.
- Çocukların sağlıklı ve düzenli beslenmelerini sağlamak üzere çocuk odaklı erzak veya sıcak yemek yardımı yapılmalı; bu yardımlar planlanırken çocuğun günlük beslenme ihtiyaçları ve talepleri merkeze alınmalıdır.

COVID-19 salgını sona erdiğinde veya etkileri en aza indiğinde;

- EBA destek noktalarından faydalanamayan çocuklar için bu çocukların yaşadıkları mahallelerde toplum merkezleri açılmalıdır.
- COVID-19 pandemisinde bir kez daha çocukların eğitim ve öğretim süreçlerinden sorumlu olarak kadınların görüldüğü ortaya çıkmıştır. Ancak, çocukların eğitim ve öğretim süreçlerine destek verebilmeleri için kadınların öncelikle kendilerinin güçlendirilmesi; yetişkin kadınlara yönelik okuryazarlık kurslarının açılması önerilmektedir. Diğer taraftan, toplumsal cinsiyet eşitliğinin Strateji Belgesi ve Eylem Planı ile bütünleştirilmesi ve yerel pratiklerde toplumsal cinsiyet eşitliğine duyarlı uygulamaların görünür olması gerekmektedir. Bu bağlamda, yerel hizmetler yalnızca kadınlara yönelik hizmetler olarak ele alınmamalı, yerel hizmetler kadınların öznel deneyimine odaklanan bir yaklaşım ile şekillendirilmelidir.
- COVID-19 pandemisi var olan yoksulluğu yalnızca görünür kılmış ve bu yoksulluk durumunun dayanılmaz hale gelmesine neden olmuştur. COVID-19 pandemisi öncesinde de halihazırda mevcut olan yoksulluk durumunu ortadan kaldırmak üzere

yerel düzeyde, kamu yönetimi, yerel yönetimler ve sivil toplum örgütleri arasında iş birliği kurulmalı ve uzun vadeli sürdürülebilir politikalar geliştirilmelidir.

- Belediyelerde Romanlar da dahil yoksul ve kırılgan grupların kolaylıkla erişilebileceği birimler veya destek hatları kurulmalıdır. Bu birimler veya destek hatları, bu grupların yalnızca eğitime erişimi hususunda değil temel gıda, sağlık hizmetleri gibi temel haklara ve kamusal hizmetlere erişimleri hususlarında da destek verebilmeli; bu birimlere veya destek hatlarına gelecek talepleri karşılayabilecek mekanizmaların geliştirilmesi önerilmektedir.
- COVID-19 ile birlikte uzaktan eğitim sürecinde okuldan kopan çocukların eğitime devam etmelerini sağlamak üzere eğitimden erken ayrılan çocuklar tespit edilmelidir. Balıkesir / Gömeç, Edirne, Gaziantep, Hatay, Hatay / Kırıkhan, İzmir / Dikili, Samsun, Tekirdağ / Muratlı bölgelerinde yapılan saha izlemelerinde özellikle yerel örgütlerin verdikleri bilgiler doğrultusunda ilkökul ve ortaokul kademesinde bulunan çocuklar arasında bir şekilde uzaktan eğitime katılabilenlerin sayısının oldukça az olduğu, diğer taraftan, bu çocukların büyük çoğunluğunun uzaktan eğitime erişemediği ve eğitimden kopmuş olduğu ifade edilmektedir. Kız çocukların okuldan kopuşlarının erken evliliklerin artmasına neden olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu durumun önüne geçebilmek üzere okuldan kopan çocukların tespit edilmesi oldukça önem taşımaktadır.
- COVID-19 pandemisi sona erdiğinde veya etkileri en aza indiğinde çocukların eğitime devam etmelerini sağlamak üzere bakım verenlerin sürece yönelik farkındalık, bilgi, beceri ve yeterlilik kazanmalarını sağlayacak destek programları ve kolaylaştırıcılık hizmeti sağlanmalıdır.
- Çocukların yalnızca fiziksel olarak değil, zihinsel olarak da okuldan koştukları göz önünde bulundurularak halihazırda eğitime erişim hayali kısıtlı olan ve uzaktan eğitim ile bu hayali gittikçe azalan çocukların eğitimlerine devam etmelerini teşvik edecek uygulamaların geliştirilmesi önerilmektedir.
- Uzaktan eğitime geçişte ihtiyaçları göz ardı edilen Romanlar da dahil yoksul ve kırılgan grupların ihtiyaçları telafi eğitimlerinin düzenlenmesinde göz önünde bulundurulmalı; kamu yönetimi, yerel yönetimler, sivil toplum örgütleri ve toplum ile birlikte hareket edilmelidir.
- Okulların çocuklar için yalnızca öğrenme ve sosyalleşme alanı olmadığı, çocuk koruma alanları da olduğu hatırlanarak COVID-19 pandemisi sürecinde özellikle yoksul ve kırılgan gruplara mensup çocukların ev içinde uğradığı ihmal ve istismar vakalarının takibinin yapılması; bu duruma yönelik önleyici önlemlerin alınması gerekmektedir. Bu bağlamda, çocukların yalnızca eğitime erişim ve devamlılık hususlarında sorun yaşamadıkları, çocuklara yönelik şiddet, ihmal ve istismar vakalarında da artış yaşandığı göz önünde bulundurularak COVID-19'un çocuğa yönelik şiddet, ihlal ve istismar vakalarına etkisine ilişkin bir araştırma yapılması önem taşımaktadır. Yapılması önem taşıyan bu araştırmada, şiddete, ihmale veya istismara maruz kalan çocukların tespit edilerek bu çocuklara yönelik özel müdahalelerin geliştirilmesi önerilmektedir.

Tüm bunların yanı sıra, COVID-19 döneminde veya öncesinde yaşanan sorunların yapısal boyutu gözardı edilmemelidir. Tüm bu öneriler ve önlemler ile birlikte eş zamanlı olarak sorunun yapısal boyutuna yönelik politikaların da geliştirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, temel bir insan hakkı olan eğitim hakkından Romanlar da dahil olmak üzere her çocuğun tam olarak ve eşit fırsatlarda faydalanmasını sağlamak üzere Türkiye'nin ulusal mevzuatı da

kapsayıcı hale gelmelidir. Bu doğrultuda, ulusal mevzuatta yer alan eğitim hakkına ve amaçlarına yönelik ifadeler hak temelli ve çocuk merkezli bir yaklaşımla düzenlenmeli, insan haklarına ve farklılıklara saygı ile farklı ihtiyaçlar ön plana çıkarılmalıdır. Bu bağlamda, eğitim sisteminin Roman çocuklar da dahil olmak üzere tüm öğrenenleri kapsayacak şekilde tasarlanması gerekmektedir. Bir diğer deyişle, kapsayıcı bir eğitim sistemini mevcut ve sürdürülebilir hale getirmek için Romanların eğitim hakkından tam olarak ve eşit fırsatlarda faydalanmalarını sağlamak üzere onları eğitim sistemine uyumlaştıracak kısa vadeli özel önlemlerin yerine artık Romanlar da dahil olmak üzere her grubun farklılıkları ile birlikte ve farklı ihtiyaçlarına karşılık verecek bir eğitim sistemini tasarlayacak ve uygulayacak sistemik ve sürdürülebilir politikalar geliştirilmelidir. Aynı zamanda, kapsayıcı eğitimin mevcut hale gelmesine yönelik geliştirilecek bu politikalar tüm paydaşların katılımının ve iş birliğinin sonucunda üretilen bütünlük politikalar olmalıdır. Ayrıca, ötekileşen tüm grupların kapsayıcı bir anlayışla topluma dahil edilmesinin sağlanması her politika alanında önem taşımaktadır. Bu nedenle, yerel düzeyde faaliyet gösteren kurum ve kuruluşların eşitliği ve adaleti temel alan politikalarını ve pratiklerini ayrımcılığı önleyen uygulamalar ile bütünlük sağlama de gerekmektedir.